

SERES ATTILA

A bolsevizmus esküdt ellensége, a Szovjetunió nagy barátja

Szovjet dokumentumok Gratz Gusztáv pályaképéhez 1924–1925¹

Bevezető

Moszkvai követjelölt?

A Szovjetunió és Magyarország képviselői 1924. szeptember 12-én aláírták a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről szóló egyezményeket.² A szovjet fél nemsokára kinevezte létrehozandó budapesti képviselői élére diplomatáit: a követség irányítására korábban a Tuvai Köztársaságban szolgálatot teljesítő J. H. Davtjan, a kereskedelmi kirendeltség vezetésére a bécsi szovjet kereskedelmi ügynökség egyik munkatársa, V. P. Belgov kapott megbízást. A német fővárosban kötött megállapodás értelmében először a magyar országgyűlésnek kellett becikkelyeznie az egyezményeket, s ezt követően került volna sor a szovjet ratifikációra. A szovjet külügyi irányítás biztosra vette, hogy a magyar parlament ratifikálni fogja az okmányokat, ezért igyekezett gyorsan túljutni a követének kinevezésével járó hosszú procedúrán. A *Külügyi Népbiztosság Tanácstestületének* a követek személyére vonatkozó javaslatát ugyanis el kellett fogadnia az OK(b)P KB Szervezési Irodájának, amely ezt követően tett felterjesztést a párt politikai bizottságának. A döntő szót a PB-ben mondták ki, de a határozatot formálisan jóvá kellett hagynia a *Népbiztosok Tanácsának* is.³ A szovjet fővárosban a budapesti misszióvezető beiktatásá-

1 A szerző moszkvai kutatásaihoz a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Kulturális Intézetek Igazgatóságának Klebelsberg-ösztöndíjában részesült.

2 Az egyezmények megkötéséig vezető út, valamint az azt követő belpolitikai vihar nagyrészt feldolgozottak tekinthető a hazai történeti szakirodalomban. Erre részletesen ld. *Lőrincz Zsuzsa*: Tárgyalások a magyar–szovjet diplomáciai és gazdasági kapcsolatok felvételéről 1924-ben. *Múltunk* 39(1994) 1–2. sz. 191–202.; *Kolontári Attila*: Magyar–szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről (Berlin, 1924). In: *Kutatási füzetek* 5. Szerk. Ormos Mária–Kánya József–Pilkhoffer Mónika. Pécs, 1999. 3–29.

3 Az OK(b)P KB Szervezési Irodája 1924. okt. 10-i ülésének jegyzőkönyve. *Rosszijszkij goszdarsztvennij arhiv szocialno-polityicseszkoj isztorii* (= RGASZPI) f. 17. op. 112. gy. 602. l. 6., Az OK(b)P KB PB 1924. okt. 16-i ülésének jegyzőkönyve. Uo. f. 17. op. 3. gy. 469., A Népbiztosok Tanácsa 1924. okt. 28-i ülésének jegyzőkönyve. *Goszudarsztvennij arhiv Rosszijszkij Federacii*

val párhuzamosan megindultak a találgatások a leendő moszkvai magyar követ személyével kapcsolatban.

Az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot egyes magyar diplomaták kijelentései is erősítették. Például alig több mint tíz nappal az egyezmények parafálása után, Jungerth Mihály revali (tallinni) magyar ügyvivő a berlini szovjet követség első tanácsosával folytatott beszélgetése során kijelentette, hogy sokan kandidálnak a moszkvai követi posztra, és a Dísz téren kiélezett küzdelem folyik a moszkvai misszió vezetői tisztségének elfoglalásáért.⁴ Jungerthnek kulcsszerep jutott a berlini tárgyalásokon, s Budapesten már régóta „orosz szakértőnek” tekintették, mivel a külügyminisztériumban ő vezette az 1920–1921. évi szovjet–magyar hadifogolycsere-egyezmények megvalósítását magyar részről koordináló hadifogolyosztályt, majd baltikumai posztján ő kapott megbízást a Szovjetunió politikai viszonyainak figyelemmel követésére.⁵ Moszkvában azonban akkor nemcsak Jungerthet tartották esélyes jelöltnek, hanem a magyar diplomáciai körökben ugyancsak jól ismert, korábban majdnem másfél évig a bécsi követi és rövid ideig a külügyminiszteri posztot betöltő Gratz Gusztávot is.⁶ Ehhez persze egyes osztrák és magyar sajtóhírek is hozzájárultak, amelyek úgy mutatták be őt, mint a Szovjetunióba deznált első magyar követet.⁷ Bár Gratz ekkor nem volt külügyi tisztviselő, ezért neve a *Külügyminisztérium* hivatalos listájára sem kerülhetett fel, az erre vonatkozó magyar értesülések és szovjet elképzelések sokkal mélyebb mögöttes tartalommal bírtak, mint csupán egy megalapozatlan „hírlapi kacsanak” bizonyuló híresztelés.

Nem véletlen, hogy a Gratz Gusztáv életével foglalkozó nagyszámú hazai publikáció eddig nem figyelt fel a neves közszereplő politikai karrierjének erre a sok lehetőséget magában rejtő mozzanatára.⁸ Ez egyrészt abból fakad, hogy a

(= GARF) f. 5446. op. 1. gy. 7. l. 287–288. A Népbiztosok Tanácsának nemcsak a kinevezésről kellett döntenie, hanem az erről szóló rendeletet egy későbbi ülésén külön kellett jóváhagynia. A Népbiztosok Tanácsa 1928. nov. 25-i ülésének jegyzőkönyve. GARF f. 5446. op. 1. gy. 8. l. 131. Megjegyeznénk, hogy Csicserin alkalmasnak találta a ratifikáció határidejéig tartó hosszú időszakot arra, hogy a jelölt felkészülhessen magyarországi küldetésére. Csicserin felterjesztése a Szervezési Irodához, 1924. szept. 22. RGASZPI f. 17. op. 112. gy. 602. l. 137.

4 Sz. I. Brodovszkij követségi tanácsos M. M. Litvinov külügyi népbiztos-helyettesnek, 1924. szept. 23. Arhiv vnesnyej polityiki Rosszijszkoj Federacii (= AVP RF) f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 49.

5 1934-ben Jungerth lett az első moszkvai magyar követ. Életére részletesen ld. *Jungerth-Arnóthy Mihály*: Moszkvai napló. Sajtó alá rend., bev., jegyz. Sipos Péter–Szűcs László. Bp. 1989. (Sisak és cilinder)

6 Csicserin úgy mutatta be Jungerthet, mint a Magyarországgal kötött egyezmény egyik kezdeményezőjét, és a moszkvai megbízatásra kiszemelt diplomatát. G. V. Csicserin J. V. Sztálinnak, 1924. dec. 26. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 940. l. 9. Gratzra vonatkozóan ld. a 3. sz. dokumentumot.

7 Erre ld. pl. „Dr. Gratz Gusztáv, volt külügyminiszter. Ő az első szovjet-oroszországi magyar követ Moszkvában.” (Képalírás.) Tolnai Világlapja 1924. nov. 19. 4.

8 Főbb életrajzi adatai megtalálhatók: *Günther Schödl*: Magyar politika túl a nacionalizmuson és nemzeti államon. Gratz Gusztáv (1875–1946). Történelmi Szemle 29(1986) 36–57.; *Gyarmati György*: Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről. Történelmi Szemle

hazai levéltárakban kevés irat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy csak azok alapján megbízhatóan bemutathassuk a szovjet–magyar kapcsolatokban játszott valószínű szerepét.⁹ Másrészt az életútját megörökítő, több mint 450 oldalt tartalmazó német nyelvű visszaemlékezésében alig másfél oldalt szentel az említett események ismertetésének.¹⁰ Ráadásul ez a szűkszavú, helyenként a politikátörténet szempontjából érdektelen kuriózumokat kidomborító részlet több olyan adatot tartalmaz, amelyet tévesnek, vagy legalábbis bizonytalanak kell ítélnünk. Mivel a gépelt kézirat 1939-ig terjedő részét a harmincas évek második felében kezdte papírra vetni, s 1943-ban befejezte, valószínű, hogy az idő távlatából már maga sem tulajdonított túl nagy jelentőséget ennek.¹¹ Az sem kizárt azonban, hogy kényelmentlennek vagy időszerűtlennek vélte a szovjet–magyar kapcsolatokra vonatkozó személyes emlékeinek felidézését, mélyreható kiértékelését, esetleg saját szerepének kihangsúlyozását.

Feltűnő emellett az is, hogy a két világháború közti Magyarország politikai viszonyait feldolgozó magyar nyelvű történeti munkájában sem szentelt túl nagy teret a magyar–szovjet közeledés ismertetésének, holott ennek a folyamatnak maga is cselekvő részese volt az 1920-as évek első felében. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy Gratz a történelmi objektivitás érdekében, ahol csak lehetett, igyekezett mellőzni a személyes motívumokat, bár munkájának egyes részleteit éppen a korabeli szemtanú hiteles látásmódja teszi forrásértékűvé. Ez a mű egé-

37(1995) 83–115.; Paál Vince: Utószó. In: *Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között*. Szerk., jegyz., utószó: Paál Vince. Bp. 2001. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 355–389.; *Tilkovszky Loránt: Gratz Gusztáv sorsa és nézetei Magyarország német megszállása után*. Történelmi Szemle 42(2000) 371–391. Gratz emlékirataiból hosszabb részletet közöl: *Gecsényi Lajos–Sipos Péter: Gratz Gusztáv emlékiratai*. Történelmi Szemle 42(2000) 309–369. Gratz nemzetiségi tevékenységére vonatkozóan: *Tilkovszky Loránt: Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca*. Századok 136(2002)153–205.; *Uő: Gratz Gusztáv bonyhádi képviselőisége (1926–1931, 1931–1935)*. In: *A Völgyesség huszadik százada*. Előadások a III. Völgyességi konferencián (2000. október 21–22.). Szerk. Szita László–Szóts Zoltán. Bonyhád, 2001. 85–92. Gratz idejekorán kettőtört politikai karrierjét egy élete végén bekövetkező esemény tette teljesen tragikussá: 1945-ben egy razzia során a rendőrök nem ismerték meg, s az igazoltatás alatt lévő személyekkel együtt két napig fogházban tartották. Erre ld. *Kozáry Andrea: Gratz Gusztáv és az újjászerveződő magyar rendőrség 1945 nyarán*. Társadalmi Szemle 52(1997) 7. sz. 79–86.

⁹ Ez nem csak a Magyar Országos Levéltárra vonatkozik. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének (= MTA TTI) Kézirattárában egy 11 csomóból álló tekintélyes irategyüttes található, amely nemcsak sajtókivágatokat vagy Gratz gépelt emlékbeszédeit, beszédtervezeteit, hanem egyes diplomatáknak, közismert külföldi politikusoknak írt kézírásos leveleit és a Magyarországi Német Népművelési Egyesület elnökeként írt feljegyzéseit is tartalmazza. Szovjet kapcsolataira ezekben az iratokban sincs utalás. MTA TTI Kézirattára B VIII/b-171. sz.

¹⁰ *Gustav Gratz: Aus meinem Leben von Brest-Litowsk 1917 bis Ende des Zweiten Weltkrieges*. Österreichisches Staatsarchiv. Sammlungen und Nachlässe. B/19. N° 1. 179–181. Gratz memoárjának vonatkozó részét Gecsényi Lajos bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton szeretném megköszönni.

¹¹ Bár ennek némiképp ellentmond, hogy a kézirat gépelt változata legalább részben az eseményeket közvetlenül rögzítő kézírásos naplófeljegyzéseken alapul. *G. Schödl: i. m. 38. A kézirat datálására ld. Tilkovszky L.: Gratz Gusztáv sorsa és nézetei i. m. 376.*

szén végigvonuló távolságtartás jelentkezik az 1924. évi magyar–szovjet kapcsolatokat ismertető bekezdésben is, ahol nevesítés nélkül, egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról, mint a két fél között nem hivatalos csatornákon keresztül közvetítő személyről.¹² Ebben a mozzanatban a történeti hűség elfogulatlan rekonstruálásán kívül valószínűleg az a már fentebb említett tényező is szerepet játszott, hogy utólag kényes dolognak ítélte saját szerepének felemlését a szovjet–magyar kapcsolatok egyengetésében.

A témára vonatkozó hazai kutatási nehézségeket ellensúlyozza, hogy a korabeli szovjet bürokraták révén megőrződtek az utókor számára a vele kapcsolatos feljegyzések és levelek. Forrástanulmányunkban azokat az okokat kívánjuk bemutatni, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a neve – ha nem is hivatalos jelleggel – felmerülhetett a moszkvai magyar követjelöltek sorában. Megpróbáljuk kideríteni továbbá, hogy az 1920-as években valójában milyen szerepet játszott a szovjet–magyar államközi kapcsolatok alakításában. A korabeli történések megbízható rekonstruálása előtt előre rá kell mutatnunk egy nehézségre: úgy tűnik, hogy ezen a ponton kissé összemósódnak az üzletember-magánember Gratz, illetve a politikus-diplomata Gratz ambíciói. Valószínűleg ebben az időszakban még kereste a helyét, hiszen 1924–1925-ből visszatekintve nem olyan rég történt, hogy az 1921. évi második királypuccs után – legitimista sorstársaihoz hasonlóan – elsodródott a politikai elit centrumától, bár nem került teljesen perifériára, hanem publicistaként, gazdasági szervezőként, s még később (1926-tól) parlamenti képviselőként továbbra is jelen maradt a politikai közéletben.

Gratz Gusztáv és a magyar–szovjet kapcsolatok 1924–1925-ben

A diplomáciai viszony újjáépítése a Szovjetunióval sokrétű, mind politikai, mind gazdasági téren megmutatkozó előnyökkel kecsegtetett Magyarország számára az első világháború után. A két állam közti közeledés lehetséges politikai mozgatórugójának tűnt a Románia területi gyarapodásaival kapcsolatban elfoglalt azonos álláspont, s a szovjet diplomácia érdekei a versailles-i békerendszerrel szemben. A szovjet vezetés nem ismerte el a román hadsereg által 1918 januárjában anektált Besszarábia új státuszát, illetve kirekesztettsége és a megszilárduló kisállami rendszer geostratégiai szerepköre miatt hátrányosnak ítélte a megváltozott európai status quót is. A két ország külpolitikájában meglévő találkozási pontok hamar kirajzolódtak Bánffy Miklós magyar külügyminiszter és G. V. Csicserin szovjet külügyi népbiztos megbeszélésein, az 1922. áprilisi–májusi genovai konferencián. A szovjet külpolitika első számú vezetője a színtalpak mögött zajló tárgyalások során közölte magyar partnerével, hogy Szovjet-Orosz-

¹² Gratz G.: Magyarország a két háború között i. m. 214–215. Gratz történeti munkájának értékelését ld. pl. Vonyó József: Történetírás és memoár határán. Korall 2003. 14. sz. 201–205.

ország Magyarországhoz hasonlóan nem ismeri el Erdély területi hovatartozásának megváltozását. A magyar vezetés úgy vélte, hogy a Romániával szembeni halvány revíziós reményeinek megvalósításához kiaknázhathja a szovjet–román ellentéteket.¹³

A magyar külügyi vezetés tehát pozitívan reagált a szovjet fél kezdeményezésére, hogy egyeztessék az álláspontokat. Erre feltehetőleg nemcsak azért került sor, mert Budapest közvetlen előnyöket fedezett fel egy pontosabban nem körvonalazott magyar–szovjet együttműködésben, hanem úgy látta, hogy a Bánffy és Csicserin első találkozásának idejére már közzétett rapallói szerződés révén összekovácslódó „német–szovjet” blokk hathatós diplomáciai háttérerőt képviselhet Magyarország számára az európai politika színpadán. A genovai multilaterális konferencián elkezdett bizalmas megbeszélések ezért nemsokára, 1922 nyarán Berlinben folytatódtak, magyar részről új tárgyalópartnerek, Kánya Kálmán, a külügyminiszter állandó helyettese, és Jungertth bevonásával. Itt azonban a magyar diplomácia számára végérvényesen nyilvánvalóvá vált a lehetséges együttműködés alapfeltétele: Magyarországnak hivatalosan el kellett volna ismernie Szovjet-Oroszországot. Ezt azonban Kánya – akárcsak Bánffy Genovában – belpolitikai okokra hivatkozva elutasította. A tárgyalások ezért eredménytelenek maradtak, sem a tervezett katonai kooperációra, sem a két állam diplomáciai viszonyának normalizálására nem került sor.¹⁴

A szovjet állam elismerése gazdasági szempontból is komoly előnyökkel járhatott volna. Oroszország a magyar gép- és szerszámipar, elsősorban a mezőgazdasági gépgyártás és a vasúti felszerelések, kiegészítők hagyományos felvevőpiacának bizonyult már a világháborút megelőző évtizedekben is. Oroszországban a világháború és a polgárháború miatt szinte teljesen leállt az ipari termelés, a harcok következtében az ipari egységek jelentős számban tönkrementek, az infrastruktúrális összeköttetés szétzilálódott. Az 1917. évi októberi forradalom után hozzákezdtek az addig magán- vagy külföldi tulajdonban lévő iparvállalatok államosításához, amit az ország gazdasági elszigetelése követett. A nyugati tőkés államok azonban hamar ráébredtek, hogy az európai kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását nagymértékben akadályozza az óriási mennyiségű ásványkincs-készlettel rendelkező, ráadásul az új gazdaságpolitika révén a gazdasági viszonyok terén új lehetőségeket nyitó, hatalmas piacot jelentő ország kikapcsolása Európa gazdasági vérkeringéséből.¹⁵ A trianoni békeszerződés következtében az ország legjelentősebb iparvidékeit és ásványkincs-lelőhelyeit elvesztő Magyarország számára az egyik kitörési pontot biztosíthatta volna a tradi-

13 A genovai tárgyalásokra részletesen ld. *Ormos Mária*: Bánffy–Csicserin találkozó(k) Genovában 1922. In: Kutatási füzetek 4. Szerk. Harsányi Iván–Flodung János–Szabó Lóránd. Pécs, 1998. 33–38.; *Seres Attila*: Magyar–szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben. Bánffy Miklós magyar külügyminiszter feljegyzései. Fons 8(2001) 397–411.

14 *Seres Attila*: Két dokumentum az 1922. évi berlini titkos szovjet–magyar diplomáciai tárgyalásokról. Levéltári Szemle 50(2000) 1. sz. 20–27.

15 *R. A. Belouszov*: *Ekonomicseszakja isztorija Rosszii: XX. vek. 2.* Moszkva, 2000. 236–252.

cionális orosz piaci részesedés visszaszerzése, a szovjet-orosz gazdaság talpra állításában történő közreműködés, ami enyhíthetett volna az izolált helyzetben lévő magyar gazdaság háború utáni válságán.¹⁶

A magyar iparvállalatok közül először 1922 őszén a Weiss Manfréd-konzorcium próbálkozott azzal, hogy egy koncessziós szerződés keretében vasérc, mangánérc és olaj állandó importjáért cserébe mezőgazdasági felszereléseket és egyéb gépipari termékeket szállíthasson a Szovjetunióba.¹⁷ Ugyancsak jelentős vállalkozás lehetett volna az Ukrajna déli részén fekvő Nyikolajev város két hájógyárának magyar koncesszióba bocsátása. Az üzemek hasznosítására a magyar üzleti élet jelentős szereplőit tömörítő gazdasági csoportosulás alakult 1923 elején, amelynek többek között Klein Gyula, a *Magyar Általános Hitelbank* ügyvezető igazgatója, s Fenyő Miksa, a GYOSZ főtítkára voltak a tagjai.¹⁸ Ezek a szerződések azonban nem jöttek létre, hiszen a koncesszióért folyó versenyben a nyerteseknek komoly árat kellett fizetniük, a koncesszióba adott vállalatok üzelmeltetési, termelési jogáért a külföldi tulajdonosnak további tőkebefektetéseket kellett eszközölniük, vagy hiteleket kellett nyújtaniuk a szovjet gazdaság újra-élesztéséhez.¹⁹ A tőkehiánnyal küszködő magyar cégek így nem szállhattak ringbe az óriási német vagy angol trösztökkel. Magyar szempontból azonban súlyosabb volt az elutasítás politikai indoka: a *Külügyi Népbiztosság* a magyar iparvállalatokkal kötött üzletek előfeltételül szabta, hogy Budapest rendezze a viszonyát Moszkvával.²⁰

Az említett két eseten kívül 1923 nyarán az is felmerült, hogy újítsák fel az Oroszországba irányuló hagyományos magyar mezőgazdasági gépexportot. A gépexport és egyéb kereskedelmi ügyletek finanszírozására 1923 júniusában az *Angol–Magyar Bank* vezetése 200 millió korona alaptőkével, a pénzügyintézet keretein belül tevékenykedő részvénytársaságot alakított *Orosz–Magyar Kereskedelmi Rt.* néven. Ez nem volt véletlen, hiszen a bank látta el a *Magyar Királyi Államvasutak Gépgyárának* (később *Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyár* vagy MÁVAG) vezérügynöki képviseletét, így a gépexport hitelezése terén komoly érdekeltségei voltak.²¹ A cég létrehozásában a vezető szerepet a bank elnöke,

16 A magyar gazdaság háború utáni helyzetére részletesen ld. *Ránki György*: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939)*. Bp. 1981. 9–13.

17 B. Sz. Sztomonjakov berlini szovjet kereskedelmi képviselő L. B. Kraszín külkereskedelmi népbiztosnak, 1922. szept. 28. GARF f. 8350. op. 1. gy. 1439. l. 1.

18 B. Sz. Sztomonjakov a Legfelsőbb Koncessziós Bizottságnak (LKB), 1923. febr. 2. GARF f. 8350. op. 1. gy. 1440. l. 1.

19 *O. B. Mozohin–V. P. Jampolszkij*: „Koncesszionnaja polityika nye dala szkolko-nyibugy znacsityelnih rezultatov”. *O privilecsenyii inosztrannovo kapitala v ekonomiku SZSZSZR*. 1920-e gg. *Isztoricieszki Arhiv* 10(2002) 102.

20 M. M. Litvinov külügyi népbiztos-helyettes G. L. Pjatakovnak, az LKB elnökének, 1923. márc. 14. GARF f. 8350. op. 1. gy. 1440. l. 15.

21 Az Orosz–Magyar Kereskedelmi Rt. iratai. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Z 96, 64. cs., 83. t.

Károlyi Imre, és alelnöke, Krausz Simon játszott, akik azt javasolták B. Sz. Sztomonjakovnak, a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltség vezetőjének, hogy a berlini szovjet kereskedelmi képviselő és a felügyelete alá tartozó cégek egyes társaság formájában vegyenek részt a cég működtetésében. Ezzel a cég kizárólagos jogokat nyerhetett volna a Szovjetunióval folytatott kereskedelmi forgalom fejlesztésére, vagyis Magyarországon monopolizálhatta volna a szovjet piacot.²² M. M. Litvinov külügyi népbiztos-helyettes elutasításának indoka ugyanaz volt, mint az előző két esetben is, a hivatalos államközi kapcsolatok elégtelensége.²³

A magyar ipartulajdonosok érdekvédelmi szervezete, a GYOSZ élénk figyelemmel kísérte a szovjet gazdaságpolitikában bekövetkező változásokat, és ennek kihatásait az európai államok közti kereskedelmi összeköttetésekre. A Szövetség titkára, Koffler Károly óriási lehetőségeket látott a szovjet konjunktúra kiaknázásában. „A magyar gazdasági élet tényezőinek össze kell fognia, hogy lehetőleg egyöntetű eljárással vegyen részt a nemzetek versenyében. Az orosz piacon folyó események legalaposabb ismerete [...] nélkül idehaza és iparunk közelebbi piacain sem fogjuk tudni helyünket megállni” – írta 1922-ben.²⁴ A GYOSZ igazgatóságának 1922. szeptember 22-i ülésén azt javasolta, hogy az érdekképviselő létesítsen állandó kapcsolatot a berlini szovjet kereskedelmi ügynökséggel, tekintettel arra, hogy a rapallói szerződés óta a német főváros vált a Szovjetunió részére történő beszerzések központjává.²⁵

A GYOSZ a két ország közti kereskedelem főbb elveit és szabályait rögzítő államközi egyezményben látta a magyar gyáripár számára a hosszú távú kielégítő megoldást. Egy ilyen megállapodás létrejött azonban 1923–1924 fordulóján bizonytalanok tűnt, ezért a Szövetség azt szerette volna elérni, hogy nyújtson az állam támogatást a magyar exportüzletekhez, vállalja át az exportcikk hitelezésével járó kockázat egy részét. A szervezet 1924 februárjában ilyen értelmű memorandumot intézett Walkó Lajos kereskedelmi miniszterhez, melyben a magyar állam általános gazdasági érdekeire hivatkozva kérte támogatását. A felhívásban leszögezték: a tervezett későbbi gazdasági megegyezés előkészítésére kizárólag a GYOSZ-t tartják illetékesnek, mivel az összes ipari érdekeltséget egybefogja. Kifejtették továbbá, hogy a leendő megállapodásnak tartalmaznia kellene olyan cikkelyt is, amely közös kereskedelmi részvénytársaság megalakítását írja elő. A GYOSZ gondoskodni fog arról, hogy ebbe a részvénytársaságba a magyar–szovjet áruforgalomban érdekelt összes céget bevonják.²⁶

22 B. Sz. Sztomonjakov G. L. Pjatakovnak, 1923. márc. 2. GARF f. 8350. op. 1. gy. 1440. l. 11–13.

23 M. M. Litvinov Ny. Ny. Kresztyinszkij berlini szovjet követnek, 1923. nov. 14. Rosszjjszkij goszdarsztvennij arhiv ekonomiki (= RGAE) f. 413. op. 5. gy. 1169. l. 16.

24 Dr. Koffler Károly: Az orosz piac. Magyar Gyáripár 1922. jún. 1. 2–4. – A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm, a kurzívák az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg.

25 Gazdasági megállapodás Oroszországgal. Magyar Gyáripár 1922. okt. 1. 9.

26 A GYOSZ Walkó Lajosnak, 1924. febr. 18. MOL K 69, 176. cs., 1924/107. t., 70 822/1924. al. sz., 4–9. fol. A levél részletei a GYOSZ lapjában is megjelentek. Gazdasági összeköttetésünk

A magyar–szovjet politikai és gazdasági kapcsolatokat a döntőnek bizonyuló 1924. év előtt az állandó puhatolózások, a magyar gazdasági érdekek és a kormányzati szándékok közti disszonancia, illetve a hivatalos diplomáciai viszony hiánya okán a szovjet fél elutasító magatartása jellemezte a kereskedelmi forgalom fejlesztésére. 1924 elejére azonban alapvető változások mentek végbe a Szovjetunió nemzetközi jogi helyzetét tekintve. Ez év februárjában több nyugat-európai tőkés állam, elsősorban gazdasági megfontolásoktól vezéreltetve, felvette a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval. Közülük mindenekelőtt Angliát és Olaszországot kell megemlíteni, de megtette ezt a lépést Magyarország nyugati szomszédja, Ausztria is.²⁷ Ezek voltak azok a körülmények, amelyek meghatározták Gratz bekapcsolódását az események menetébe.

Motivációinak megértéséhez figyelembe kell venni, hogy már korábban kapcsolatba került az „orosz ügyekkel”: 1917–1919 folyamán, két rövidebb periódus alatt, a Monarchia közös külügyminisztériumának kereskedelempolitikai osztályát vezette, s ilyen minőségben részt vett a breszt-litovszki béketárgyalásokon. IV. Károly 1921. októberi második visszatérési kísérlete után letartóztatták, néhány napra fogságba került, s a királypuccs más prominens hazai résztvevőivel egyetemben bűnvádi eljárás alá helyezték. Közben 1922 júliusában a *Külügyminisztérium* 47 évesen nyugdíjazta, hivatalos indokok szerint a köztisztviselői kar racionalizálása végett. Kompromittálódása miatt ideiglenesen kénytelen volt eltávolodni a politikai élettől, inkább kiváló üzleti képességeit és közgazdasági szaktudását igyekezett kamatoztatni. Ekkoriban több más pénzügyi vezető tisztsége, igazgatótanácsi tagsága mellett a Biedermann-féle Vasútfelszerelési Rt. igazgatója volt.²⁸ Az 1921-ben alakult vállalat üzletkörébe vasutak és közlekedési vállalatok anyagszükségletének a biztosítása, közlekedési eszközök építése és javítása, valamint vasútvonalak tervezése és építése tartozott.²⁹

A vasúti szerelvények, vagonok, vasútfelszerelési cikkek gyártása, vasúti alkatrészek exportja és javítása a világháború után komoly gazdasági lehetőségeket rejtett Magyarország számára. A Kárpát-medencében az elcsatolt területek vasúthálózata döntő részben a Monarchia idején épült ki, az utódállamok kocsiparkjának jelentős hányadát Magyarországon gyártották. A háború után Ma-

Oroszországgal. Magyar Gyáripar 1924. márc. 1. 7–8. A beadványt Walkó átküldte Daruváry Géza külügyminiszternek is. Utóbbi szerint a magyar vállalatok törekvései azért eredménytelenek, mert a szovjet kormány, amely a külkereskedelmet állami monopóliumként kezeli, a magyar cégeket arra akarta felhasználni, hogy nyomást gyakoroljon a magyar kormányra a Szovjetunió elismerése érdekében. Daruváry választervezete Walkónak, 1924. máj. 18. MOL K 69, 176. cs., 1924/107. t., 70 822/1924. al. sz., 2–12. fol.

27 V. A. Siskin: Sztanovlenyije vnyesnyej polityiki poszlerevoljucionnoj Rosszii (1917–1930 godi) i kapitaliszticyicseskij mir. Szankt-Petyerburg, 2002. 190–191.

28 Az ellene indított bírósági eljárás a kormányzó és az igazságügyi miniszter által jóváhagyott pertörléssel végződött 1924 nyarán. *Gyarmati Gy.*: i. m. 86–90.

29 Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle) 1922–1924. XLIX. Az 1925-ik évre. Kiad. Galánthai Nagy Sándor. Bp. 1925. 714–715.

gyarország határain kívülre került vasúti gördülőanyag, mozdonyok és kocsi park javítására a gyártó Magyarország rendelkezett megfelelő javítófelszereléssel és alkatrészsel. 1922 tavaszán magyar gépgyárak a jugoszláv kormánnyal lokomotív, teher- és személy vasúti kocsik javítására szóló szerződést kötöttek. Ennek nyomán alakult meg a *Jugoszláv Kocsijavító Egyesülés*, a Ganz–Danubius, a Schlick–Nicholson, a *Győri Magyar Vagon- és Gépgyár* alkalmi egyesülése.³⁰ A vasúti gőzmozdonyok és vagonok gyártása terén Gratz cége számára a legnagyobb konkurenciát a MÁVAG jelentette, melynek vasúti gépszerelvény-gyártása a századforduló idején hihetetlen mértékben felfutott, a fellendülés csúcsát az 1916-os esztendő jelentette, amikor naponta egy új mozdonyt adott át és állított pályára az üzem.³¹

Gratz neve azonban először nem gazdasági vonalon, hanem a magyar–szovjet kapcsolatok normalizálásának folyamatát megindító nemzetközi politikai eseménnyel összefüggésben került előtérbe. A Szovjetunió és Románia hosszas előkészítő egyeztetések után megpróbálta a tárgyalóasztal mögött rendezni a kétoldalú kapcsolataikban a „viszály magvának” tartott besszarábiai kérdést, s ebből a célból 1924. március 28. és április 2. között az osztrák fővárosban egy bilaterális konferenciát szerveztek.³² A békés rendezés elve nem volt összhangban a magyar érdekekkel, hiszen Románia ezzel kikerült volna a „kettős szorításból” és energiáit kizárólag az amúgy is gyenge Magyarország ellen fordíthatta volna. A magyar külügyi vezetés attól tartott, hogy a két állam Magyarország rovására fog megegyezést kötni, ezért arra utasította Masirevich Szilárd bécsi magyar követet, hogy szerezzen közvetlen információkat a tárgyalások állásáról. A diplomata április 10-én kelt jelentéséből kiderült, hogy közvetítés céljából különféle „alkalmi közvetítők” ajánlották fel szolgálataikat a szovjet félnek, akik között ott volt Gratz is. A magyar diplomata kiemelte: „Nem tartanak azonban célszerűnek [a szovjetek – S. A.] a közeledést dr. Gratz Gusztáv volt külügyminiszter útján újból megkísérelni, mert orosz felfogás szerint nevezett reakciós felfogása közismert.”³³

A szovjet politikai vezetés érdekelt volt a kapcsolatfelvétellel Magyarországgal. Dacára annak, hogy az álláspontok áthidalhatatlansága miatt a román küldöttség megszakította a konferenciát, az osztrák sajtóban a tárgyalások fonalának felvételéről lehetett olvasni. Nem tartjuk kizártnak, hogy a Bécsben tartózkodó, Ny. Ny. Kresztyinszkij berlini szovjet követ vezette szovjet delegáció a szovjet és magyar diplomaták közti találkozásokról szóló hírekkel akart nyomást

30 *Reményi Lajos*: Külkereskedelempolitika Magyarországon 1919–1924. Bp. 1969. 188.

31 Erre részletesen ld. *Bencze Géza*: A M. Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak története az alapítástól a második világháború végéig. (1870–1944). In: „A magyar gépipar minta – s a honi munkások nevelőintézete”. Tanulmányok a MÁVAG történetéből. Szerk. Bencze Géza. Bp. 1989. 46–55.

32 Szovjetszko–ruminszkie otnosenyjija. Dokumenti i matyeriali. I. 1917–1934. Red. A. A. Avdejev–M.-R. Ungureanu. Moszkva, 2000. 222–255.

33 Masirevich Daruvárynak, 1924. ápr. 10. MOL K 64, 10. cs., 1924/24. t., 405/1924. al. sz., 393–394. fol.

gyakorolni a román félre. Románia és a Szovjetunió között végül nem született megegyezés, így Gratz nem hivatalos úton történő felhasználására nem lett szükség. Ő azonban május végén mégis megpróbált kapcsolatokat kiépíteni a bécsi szovjet missziók diplomataival. Elhatározását három új közvetlen fejlemény erősítette meg. Először is 1924. május 6-án M. V. Levickij bécsi szovjet követ és Masirevich között osztrák közvetítéssel létrejött az első találkozó, az osztrák külügyminisztérium épületében, a Ballhausplatzon. A két diplomata megbeszélésén a Szovjetunió és Magyarország közti hivatalos kapcsolatok felvétele képezte a fő kérdést. Biztató kezdetnek tűnt, hogy itt kirajzolódtak azok a keretek, amelyek között a két állam megkezdhetette a diplomáciai viszony rendezését szolgáló közvetlen tárgyalásokat. A politikai természetű problémák megoldása elháríthatta volna az akadályokat a gazdasági együttműködés elől is.³⁴

A második momentum lehetett, hogy május 7-én a magyar gépipar áttörést ért el, ugyanis létrejött az első exportszerződés a Szovjetunióval. Ezen a napon a berlini szovjet kereskedelmi képviselő és a Hofherr–Schrantz magyar üzemei konszignációs szerződést kötöttek 10 darab, összesen ötvenezer amerikai dollárt érő cséplőgép megvásárlására.³⁵ A konszignáció lényege az volt, hogy a megvásárolt termék árát vagy annak egy részét a vevőnek csak akkor kellett kiegyenlítenie, ha a raktáron lévő készleteket a szovjet piacon sikerült értékesítenie. Így az ellenérték legalább egy részét a belső piacon eladott áru utáni nyereségből fedezhették. A fizetés határideje az esetek többségében hat hónap volt az áru értékesítését követően. Nem találtuk nyomát annak, hogy a *Külügyi Népbiztosság* hogyan reagált erre az eseményre, de nem kizárt, hogy a nagyobb horderejű kereskedelmi forgalom vagy gazdasági kapcsolatok meglétét manifesztáló koncessziós szerződések és egyes társaságok tiltása mellett, indokolt esetben, engedélyezte kisebb üzlet megkötését. A *Külkereskedelmi Népbiztosság* éppen az ügy sürgős jellegére hivatkozott, hiszen a gépeket le kellett szállítani az aratási szezon kezdetéig.³⁶ A Hofherr–Schrantz üzleti sikerein felbuzdulva feltehetőleg még májusban, a MÁVAG is konszignációs szerződést kötött, konkurensénél jóval nagyobb értékben.³⁷

A harmadik ok, amely arra ösztönözhetette Gratzot, hogy összeköttetésbe lépjen a külföldi szovjet gazdasági szervekkel, a szovjet fél egyértelmű elzárkózó magatartása miatt eleve kudarcra ítélt *Orosz–Magyar Kereskedelmi Rt.* bukása lehetett. A végső csapásokat az *Angol–Magyar Bank* berkein belül megalakított

34 Masirevich Daruvárynak, 1924. máj. 6. Uo. 406–409. fol.; M. V. Levickij M. M. Litvinovnak, 1924. máj. 6. AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 125–126.

35 A Hofherr–Schrantz és a berlini szovjet képviselő közötti szerződés szövege, 1924. máj. 7. RGAE f. 413. op. 10. gy. 194. l. 6–13.

36 N. K. Klisko, a Külkereskedelmi Népbiztosság Igazgatási Osztálya vezetője B. Sz. Sztomonjakovnak, 1924. máj. 16. RGAE f. 413. op. 10. gy. 194. l. 4.

37 A MÁVAG-gal kötött üzlet több részlete ismeretlen, pontos idejét sem sikerült megállapítani. Beszámoló a berlini szovjet kereskedelmi képviselő 1923/1924. évi munkájáról, 1925. márc. 17. RGAE f. 413. op. 2. gy. 2008. l. 133.

társaságra a *Budapesti Cégbíróság* mérte, amely formai kifogásokra hivatkozva megtagadta a hivatalos bejegyzést. A bíróság döntése hosszú huzavona eredményeként született meg, mégis hidegzuhanyként hatott Károlyira és Krauszra, akik így elvesztették minden reményüket, hogy a szovjet–magyar gazdasági kapcsolatokat a saját cégük égisze alatt egyengethessék. A cégalakulat ennek következtében 1924. május 9-én tartott utolsó közgyűlésén feloszlatta önmagát.³⁸ Gratz így tiszta lappal indulhatott. Egy új vegyes kereskedelmi társaság megalapítására vonatkozó tervét tovább nyomatékosította, hogy egyes magyar üzletemberek, Moszkva ellenkezését látva, megpróbálták beszivárogni a külföldön létesített vegyes gazdasági társaságokba, s ily módon hasznot húzni. Egy ilyen eset később éppen Bécsben vált ismertté, ahol Gratz kiváló politikai és társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett.³⁹

Semmi sem utal arra, hogy Gratz hivatalos megbízást kapott volna Bethlen István miniszterelnöktől vagy Daruváry Géza külügyminisztertől bármilyen szintű megbeszélés vagy tárgyalás kezdeményezésére. Így váratlan fejlemény volt, hogy május 30-án Gratz hirtelen megjelent a bécsi szovjet követségen. Az a gyanúnk, hogy akárcsak a március végi, április eleji elvetélt közvetítési kísérlet után, most is a hivatalos magyar szerveket mellőzve cselekedett. Ez azzal is alátámasztható, hogy a V. H. Ausszem bécsi követtel folytatott első beszélgetésén megkérdezte a szovjet diplomatától, hogy beszámolhat-e a magyar miniszterelnöknek az ott elhangzottakról.⁴⁰ Egy ilyen tájékoztatás miniszterelnöki utasítás esetén aligha lehetett volna kérdéses. Az új követ valamikor május második felében váltotta fel Levickijt. Hivatali elődje valószínűleg megemlítette neki, hogy mi zajlott a kulisszák mögött a Masirevichsel folytatott beszélgetéseken, de ha nem, akkor is feltételezhető, hogy még Moszkvában megismerkedett a folyó ausztriai ügyeket érintő aktákkal. Mindenesetre nem kizárható, hogy Ausszem a „magyar kérdésben” az első közvetlen információt nem Magyarország hivatalos képviselőjétől, hanem Gratz Gusztávtól kapta.⁴¹

Bizonyos, hogy Gratz május 30-i lépésére sem a kormányzati körök, sem a befolyásos gazdasági körök részéről nem kapott felhatalmazást. Német nyelvű memoárja szerint az Ausszemmel való első találkozó Sigmund Münz, a *Neue Freie Presse* című politikai napilap újságírójának a közvetítésével jött létre annak lakásán. Leírta azt is, hogy a bécsi lapnál a miniszterekkel és diplomatákkal való

38 Az Orosz–Magyar Kereskedelmi Rt. közgyűlésének jegyzőkönyve, 1924. máj. 9. MOL Z 96, 64. cs., 83. t.

39 A Blau és Lukács cég vezérigazgatója megpróbált az orosz–osztrák vegyes kereskedelmi társaságba belépni, s ottani osztrák partnerei segítségével szovjet megrendelésekhez jutni. V. H. Ausszem bécsi szovjet követ Avanyeszov külkereskedelmi népbiztos-helyettesnek, 1924. aug. 4. RGAE f. 413. op. 5. gy. 1169. l. 6.

40 Ld. az 1. sz. dokumentumot.

41 Ausszem csak jún. 18-án számolt be Masirevich vizontlátogatásáról. Ld. az 5. sz. dokumentumot.

kapcsolattartás Münz feladata volt.⁴² Emiatt feltételezhetjük, hogy ez a május 30-i első megbeszélés a szovjet diplomácia puhatolózása is lehetett egy nem hivatalos csatornán keresztül, ami azonban a Masirevich és Levickij közti május 6-i találkozó után teljesen okafogyottá vált. A két diplomata közti bizalmas tárgyaláson a két állam közti azonos politikai platformot megerősítették, nem volt tehát szükség újabb félhivatalos utak igénybevételére. Ráadásul egy újságíró közvetítésével létrejött találkozó sokkal inkább magában hordta a nyilvánosság veszélyét.⁴³ A korábban külügyminiszteri posztot betöltő személy közeledését nyilván egyetlen diplomata sem utasíthatta vissza, különösen a Bécsben még újnak számító, s társadalmi kapcsolatainak a szélesítésére törekvő Ausszem. Gratz célja az volt, hogy megrendeléseket szerezzen vasúti felszereléseket gyártó és forgalmazó cége számára, s egy olyan szovjet–magyar vegyes társaságot hozzon létre, amely lehetőségeket biztosít a magyar üzleti érdekek érvényesítésére. E koncepció iránt hamar megnyerte a magyar miniszterelnök támogatását is.⁴⁴

A szovjet–magyar üzleti tárgyalásoknak Berlin volt a fő színhelye egészen 1924 tavaszáig. Bár közvetlen összefüggést nem fedeztünk fel a két esemény között, úgy tűnik, hogy a diplomáciai kérdések rendezésének megindulásával párhuzamosan a gazdasági megbeszélések súlypontja egy időre áthelyeződött Bécsbe. A májusban megkötött két üzlet okán aktivizálódó GYOSZ azt szeretne volna, ha az orosz–osztrák vegyes kereskedelmi társaság (Ruszavtorg vagy RATAO) segítségével valósultak volna meg a magyar exportüzletek, s erről 1924 nyarán előzetes tárgyalásokat kezdett Bécsben. Eleinte úgy tűnt, ezek a megbeszélések sikerre vezethetnek, azzal a feltétellel, ha a magyar fél cserébe szovjet nyersanyagok importját vállalja. A szovjet partnerek azonban mégsem kívántak ilyen „kerülő utakon” üzleteket kötni. „Ezek a tárgyalások is azonban csak arról győzték meg szövetségünket és a magyar érdekeltséget, hogy egy rendszeres, szervezett export csak akkor remélhető, ha az Oroszországgal való forgalmat egy vegyes orosz–magyar kereskedelmi társaság, amely erre az orosz kormánytól koncessziót nyer, venné kezébe” – állt a GYOSZ által a magyar kormányhoz intézett, dátum nélküli memorandumon.⁴⁵

42 Gratz tévesen úgy emlékezett, hogy az első találkozó 1924 szeptemberében jött létre. *G. Gratz: Aus meinem Leben von Brest-Litowsk* i. m. 179. Ausszem egy későbbi, októberi levelében érdekesen interpretálta az eseményeket. 1924 júniusában Magyarország és Románia lengyel közvetítéssel tárgyalásokat folytatott a két állam közti vitás kérdések rendezéséről. Ausszem szerint ez válasz volt azokra a diplomáciai tárgyalásokra, amelyeket „Gratz segítségével” folytatott Budapest és Moszkva. V. H. Ausszem V. A. Antonov-Ovszejenkónak, prágai szovjet képviselőnek, 1924. okt. 28. AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 41.

43 Gratzot mellelleg jól ismerhették az említett napilapnál, hiszen 1906-tól annak budapesti tudósítója volt. *Gyarmati Gy.:* i. m. 85.

44 Ld. az 1. sz. dokumentumot.

45 A GYOSZ memoranduma a magyar kormányhoz a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére a Szovjetunióval, dátum nélkül. MOL K 64, 10. cs., 1924/24. t. 405/1924. al. sz., 89–92. f. Az irat keletkezését a szakirodalom 1924 augusztusára teszi: *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926.* Szerk. Nemes Dezső–Karsai Elek. Bp. 1959. 686–687.

Az 1911–1917 között a GYOSZ ügyvezető igazgatói posztját betöltő, majd annak vezetésével később is jó kapcsolatokat ápoló Gratz nem vett részt a GYOSZ által kezdeményezett tárgyalásokon, s attól függetlenül cselekedett.⁴⁶ Alapvető kérdésekben nézetkülönbségek támadtak közöttük. Gratz egy különálló orosz–magyar vegyes kereskedelmi társaság megalapítását szerette volna, amely az összes import- és exportüzletet átfogta volna, a GYOSZ ellenben egy képviseleti társaság létrehozására törekedett, amely csak bizonyos iparvállalatokat tömörített volna. Továbbá a GYOSZ az exportlehetőségek fejlesztésének sürgősségére való tekintettel nem akarta megvárni, amíg ez a szervezet megalakul, hanem addig Bécsben, illetve a RATAO-n keresztül kívánta lebonyolítani a kereskedelmi forgalmat a Szovjetunióval. Gratz attól tartott, hogy ez lényegileg és formailag egyaránt károsan befolyásolhatja az önálló szovjet–magyar vegyes társaság megalapítására irányuló tervezetét. Ő olyan „integratív” részvénytársaság létesítésére törekedett, melyben az összes nagyobb exportvállalatban érdekelt bank és az iparvállalatok is szerephez jutottak volna. Nézete szerint egy ilyen konstrukció esetén a meglehetősen nehéz problémának látszó hitelezést is meg tudták volna oldani.⁴⁷

1924 júniusának végén Gratz átnyújtotta a bécsi szovjet kereskedelmi képviselet helyettes vezetőjének a magyar–szovjet kereskedelmi rt. német nyelvű „alapító okiratát”. Ebben az okmányban az összes olyan hazai vállalat neve benne volt, amely érdeklődött a Szovjetunióval való kereskedelem iránt, s már fel is tünt export- vagy importjavaslatával: a *Weiss Manfréd Művek Rt.*, a *Ganz–Danubius Vagon- és Hajógyár Rt.*, a *Hofherr–Schrantz Rt.*, a MÁVAG, és a Koffler vezette *Központi Ásványolajipari Rt.* Ez csak annyiban különbözött a GYOSZ augusztus előtt kelt memorandumában szereplő listától, hogy tartalmazta Ország Róbertnek, az *Angol–Magyar Bank* igazgatójának a nevét is.⁴⁸ 1924. augusztus 9-én végül mégiscsak megegyezett a GYOSZ képviselőivel, hogy az iparvállalatok képviseleti alapon ideiglenesen szerződnek a RATAO-val, de ha lehetővé válik az önálló magyar társaság megalakítása, az említett cégek „visszanyerik teljes cselekvési szabadságukat”.⁴⁹

A *Külkereskedelmi Népbiztosság* még június 26-án kategorikus formában megüzente Bécsbe, hogy elutasítja Gratz tervezetét a szovjet–magyar vegyes gazdasági társaság létrehozására vonatkozóan. Az indoklásban megemlézték, hogy Magyarország nem ismeri el a Szovjetuniót, ezért bármilyen jelentős magyar gazdasági érdekcsoporttól induljon is ki az iniciatíva, a népbiztosság azt elveti.

46 Az életrajzi adatokat ld. *Gyarmati Gy.*: i. m. 85. Meg kívánjuk jegyezni, hogy a szervezet vezetői közül sokan helytelenítették Gratz politikai szerepvállalását. 1922. jún. 18-án, a szövetség húszéves fennállása alkalmából rendezett jubileumi közgyűlésen Bíró Pál alelnök kemény szavakkal illette őt, amiért elhagyta a gazdasági szférát, és a politika mezejére lépett, ahol „tragikus hőssé vált”. A lakoma. Magyar Gyáripar 1922. júl. 1. 16–18.

47 Gratz Walkónak, 1924. aug. 10. MOL K 64, 10. cs., 1924/24. t., 405/1924. al. sz., 93. f.

48 I. Davidovics bécsi szovjet kereskedelmi képviselő jelentése a Külkereskedelmi Népbiztosságra, 1924. jún. 26. RGAE f. 413. op. 5. gy. 1169. 1. 8.

49 Gratz Walkónak, 1924. aug. 10.

Az üzenethez hozzáfűzték, az általa bemutatott cégek reprezentáns vezetőinek moszkvai utazása eleve reménytelen, mivel a szovjet külkereskedelmi vezetés nem fog velük tárgyalni.⁵⁰ Ausszem megpróbálta rugalmasabb formában előadni ezt a merev álláspontot: „Szükségtelen Gratznak arról beszélni, hogy a Szovjetunió és Magyarország közti kereskedelmi kapcsolatok a diplomáciai kapcsolatok felvételéig lehetetlenek. Ahogy a beérkező információk alapján látható, úgy a sajtóban és nyílt összejöveteleken, mint magánbeszélgetései során állandóan ő maga képviseli ezt az álláspontot. Ugyanakkor munkája szempontjából, vagyis éppen a Magyarország és a Szovjetunió közti diplomáciai kapcsolatok felvételének felgyorsítása, és a burzsoá sajtó támadásaival szembeni manőverezés megkönnyítése érdekében azt kell mondanunk, hogy Moszkva részéről javaslatát legalább »elvieken« figyelembe veszik, de megvizsgálását elhalasztják a diplomáciai kapcsolatok felvételéig”.⁵¹

A *Külkereskedelmi Népbiztosság* ennek ellenére nem hagyott kiskapukat Gratz számára. Az ausztriai kereskedelmi képviselőhöz már jóval a szeptember 12-i kereskedelmi egyezmény után elküldött levélben világossá tették, hogy a ratifikációig szó sem lehet a hivatalos tárgyalások megkezdéséről. De a levél végki-csengése ennél is rosszabb volt: csak „személyes jelleggel” felvilágosították a misszióvezetőt, hogy „a dr. Gratz által felvetett kérdést a Külkereskedelmi Népbiztosság a ratifikáció után sem tartja aktuálisnak, és aligha fog sietni egy orosz–magyar kereskedelmi rt. létrehozásával”.⁵² A szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett a sajtóban érvelő, s politikustársait meggyőzni igyekvő Gratz a politikai szolgálataiért a megfelelő gazdasági kompenzációra számított szovjet részről. Moszkva elzárkózó álláspontját megismerve azonban visszafogottabbá vált. A szovjet–magyar egyezmények októberi parlamenti vitáját ismertető jelentésében Ausszem a következőkre figyelt fel: „Most kicsit nehéz interveniálnom a bécsi sajtóban, mert a fő támaszomnak számító Gratz kissé hűvösen viselkedik, hiszen dédelgetett szüleménye, az orosz–magyar társaság jóváhagyása nélkül Moszkva részéről sem reális, sem valamiféle platonikus javakban nem fog részesülni.”⁵³

A Gratz és Ausszem között elmélyülő baráti viszonynak tulajdonítható, hogy a szovjet–magyar diplomáciai és kereskedelmi egyezmény szeptember 12-i parafálása után, a bécsi szovjet diplomata többször is arra kérte Csicserin, hogy a külügyi népbiztos aláírásával ellátott levélben köszönjék meg Gratznak, hogy az egyezmények érdekében sajtókampányt folytatott, és nyomást gyakorolt Bethlenre.⁵⁴ A Szovjetunió vezető diplomatája elzárkózott ettől: „A Tanács-

50 A külkereskedelmi népbiztos-helyettes, Avanyeszov a bécsi szovjet kereskedelmi képviselőnek, 1924. júl. 26. RGAE f. 413. op. 5. gy. 1169. l. 7.

51 V. H. Ausszem Avanyeszovnak, 1924. aug. 4. RGAE f. 413. op. 5. gy. 1169. l. 6.

52 A Külkereskedelmi Népbiztosság a bécsi szovjet kereskedelmi képviselőnek, 1924. nov. 3. RGAE f. 413. op. 5. gy. 1169. l. 3.

53 V. H. Ausszem G. V. Litvinovnak, 1924. okt. 16. AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 42–43.

54 V. H. Ausszem G. V. Csicserinnek, 1924. szept. 25. Uo. l. 48.; V. H. Ausszem G. V. Csicserinnek, 1924. okt. 2. Uo. l. 45.

testület megvitatta válaszlevelét, de mégiscsak kellemetlennek vélte, hogy akár a meglegedésem enyhített formában történő kifejezésével, levelet írjak Gratznak. Ez a levél ezzel együtt sem óvna meg bennünket attól, hogy hozzánk forduljon valamilyen számára hasznos üzleti vagy más ügyben. Tehát mi ebből semmilyen hasznot nem húzunk. Természetesen számolunk azzal, hogy ő egy barátságos elem, de ha levelet írnék neki, az nemhogy nem csökkentené barátságos szerepvállalásának következményeit, hanem, ellenkezőleg, leveletem felhasználná tevékenysége során, mindenféle üzleti tárgyaláson mutogatná, és ilyen módon reális haszonná változtatná a maga számára”.⁵⁵

A Berlinben kötött egyezmények ratifikációjára a többszöri magyar halasztási kérelem után sem került sor.⁵⁶ 1925 februárjában Davtjan levelet írt Sztálinnak, melyben kifejtette véleményét, hogy Csicserin optimizmusa nem igazolódott, s a magyarok vég nélkül húzzák az egyezmények ratifikációját, ezért nincs miért tovább várni. Ha a magyar parlament becikkelyezi az egyezményeket, akkor is legalább két–három hónapig kellene még tétlenkednie. Kérte a PB-t, hogy nevezze ki más állomáshelyre, például Párizsba, tanácsosnak, mivel nem kíván tovább „munkanélküli” lenni.⁵⁷ Gratz követi megbízatásáról sem beszéltek többet Moszkvában. (Sőt, egy 1926-ból kelt későbbi szovjet jelentés a lehetséges jelöltek között – bécsi körökből szerzett értesülések alapján – már csak Jungerthet, és Alth Waldemárt, a bécsi magyar követség tanácsosát említette meg.⁵⁸)

Gratz a ratifikáció meghiúsulása után is vallotta, hogy Magyarországnak rendeznie kell diplomáciai és gazdasági kapcsolatait a Szovjetunióval. Közvetlenül a ratifikációra megszabott utolsó, április 12-i határidő lejártá után interjú adott a *Pesti Napló* munkatársának, melyben rámutatott: végzetes hibának tartja az egyezmények elejtését. „Ebben az állásfoglalásban nem vezet engem semmiféle titkos hátsó gondolat és még kevésbé holmi rokonszenv a mai orosz rezsim iránt. Azt tartom azonban, hogy Oroszország jövőbeli politikai mozdulatai igen erősen befolyásolhatnak olyan kérdéseket, amelyek a magyar külpolitika szempontjából elsősorú fontossággal bírnak” – hangzott nyilatkozata. Szerinte a magyar kormány meghátrált az elől a kedvezőtlen fogadtatás elől, amivel a diplomáciai viszony felvételének a terve a magyar pártok legnagyobb részénél találkozott volna. Leginkább azt róttá fel a kormánynak, hogy nem próbálta meggyőzni a pártokat álláspontja helyességéről. A téma gazdasági vonatkozására terve leszögezte: „Ha tavaly, amikor a tárgyalások megindultak, ezek azonnal

55 G. V. Csicserin V. H. Ausszemnek, 1924. okt. 6. Uo. I. 44.

56 Erre részletesen ld. *Kolontári A.*: i. m.

57 A levél másolatát Davtjan Csicserinnek és Litvinovnak is megküldte. J. H. Davtjan J. V. Sztálinnak, 1925. febr. 3. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 940. I. 1.

58 A szovjet követ Bethlen feltételezett szándékaival kapcsolatban a következő megállapítást tette: „Úgy tűnik, hogy szeretné eltávolítani [mármint Bethlen – S. A.] ezektől az ügyektől Gratzot, akivel valószínűleg nincs minden rendben a spekulációi miatt.” J. A. Berzin bécsi szovjet követ a Külügyi Népbizottságra, 1926. szept. 30. Uo. I. 3–12.

perfektuáltattak volna, akkor ez a magyar közgazdaságra nézve igen nagy hásszal járt volna. Akkoriban Oroszországnak még alig volt külföldi összeköttetése, és a Németországgal akkor fennállt feszültségénél fogva az ott eszközölt rendelkezések is sztorizáltak. *Ma ez a kedvező helyzet nem áll fenn többé.* A kormány ezt a kedvező helyzetet teljesen elszalasztotta, és *ma már az Oroszországgal való kereskedelmi szerződés sem nyitna a magyar iparnak olyan mértékben teret Oroszországban, amilyent a múlt esztendőben remélhetett volna.*⁵⁹

Úgy tűnik, véleményét néhány hónap múlva kissé módosította, vagy legalábbis igyekezett némileg árnyalni. 1925 júniusában ugyanis ismét felkereste a bécsi szovjet kereskedelmi képviselőt, s javaslatot tett arra, hogy újítsák fel a vegyes szovjet–magyar kereskedelmi társaság létrehozására irányuló, s egy évvel korábban „félbeszakadt” tárgyalásokat.⁶⁰ J. A. Berzin, új bécsi szovjet követ Gratz ismételt megjelenését abba az általánosabb magyar diplomáciai vonulatba illesztette, melynek célja egy esetleges új tárgyalássorozatra vonatkozó szovjet nézetek kipuhatolása volt. A szovjet követ megemlíttette, hogy vele szinte azonos időben Jungerth Revalban, és Tahy László ankarai magyar követ Isztambulban hasonló kísérletet tett. Ezért feltételezte, hogy ezen tapogatózások egybeesése nem lehet pusztán véletlen, csak a magyar külügyi irányítás állhat mögöttük. Úgy vélte, a megszakadt kontaktus újbóli kiépítésének csak árthat, ha a diplomáciai kapcsolatfelvétel hivatalos aktusáig kereskedelmi üzleteket kötnek Magyarországgal, mert így a magyar gyáriparos körök megnyugszanak, s nem serkentik a kormányt az érdekeikkel összhangban álló diplomáciai elismerésre. A megoldást a következőkben látta: „Külföldi képviselőink személyes ismeretségei és beszélgetései Magyarország közéleti tényezőivel az egyik legcélszerűbb módja annak, hogy hassunk a magyar társadalomra. A Gratzhoz hasonló személyek látogatása Oroszországban csak hasznot hozhat, és üdvözölni kell. Persze Gratzot nem úgy kell fogadni, mint a kormány hivatalos képviselőjét, hanem mint híres közszereplőt, mint volt, és valószínűleg leendő magyar minisztert. Lehetőséget kell biztosítani számára, hogy felelős politikusokkal találkozhasson”.⁶¹

E mellett további egyértelmű utalásokra is bukkantunk, amelyek Gratz moszkvai utazási szándékaira hivatkoztak. Ezt feltehetőleg még 1925 júniusában felvetette Vulfson bécsi szovjet kereskedelmi képviselő előtt. Talán úgy vélte, hogy a közvetlen meggyőzés erejével hathat az illetékes népbiztosság valamely vezető beosztású tisztviselőjére, magas szinten tisztázhatja a szándékait, s ezzel talán több megértésre talál. A szovjet vezetés azonban ekkor sem kívánta gazdasági előnyökhöz juttatni. Mégis figyelemre méltó, hogy a vegyes kereskedelmi társaságot érintő elképzeléseinek ismételt elutasítása ellenére biztosítékokat kapott a Szovjetunióba történő beutazásának engedélyezésére. Ezzel a lehetőséggel azonban nem élt, pedig azt még 1926-ban is fenntartotta számára Litvinov:

59 A magyar–oros szerződés meghiúsulása. Gratz Gusztáv helyteleníti az orosz diplomáciai összeköttetés elejtését. Pesti Napló 1925. ápr. 15. 2.

60 Ld. a 7. sz. dokumentumot.

61 J. A. Berzin M. M. Litvinovnak, 1925. aug. 31. AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 11–14.

„a vegyes társaságról nem áll szándékunkban tárgyalni, de a korábbiakhoz hasonlóképpen nem fogjuk megtagadni Gratztól a beutazó vízumot”.⁶²

Végezetül két problémára szeretném röviden felhívni a figyelmet. Gratzot Magyarországon úgy ismerték, mint a kommunizmus elleni küzdelem egyik kérérelhetetlen harcosát. Az 1918. évi őszirózsás forradalmat és az 1919. évi tanácsköztársaság történéseit, valamint az ország akkori belpolitikai viszonyait feldolgozó első monográfia 1921-ben jelent meg Gratz szerkesztésében. Ennek előszavát és bevezetőjét is ő írta. Az 1919. évi tanácsköztársaságot egy kisebb-ségben lévő szűk társadalmi csoport diktatúrájaként értékelte, amely hatalmát politikai puccsal ragadta meg, s a terror véres eszközeivel igyekezett fenntartani. Véleménye szerint a bolsevizmus civilizációellenes eszmei áramlat, amely elpusztítja az évszázados tradíciókat és a kulturális fejlődés eredményeit, megöli a szellemi szabadságot, és szétzilálja a gazdasági életet.⁶³ Bár ez a kérdés még további kutatásokat igényel, úgy látszik, hogy ezen nézetei nem akadályozták abban, hogy 1925-ben a bécsi emigráns kommunistákat vegye igénybe közvetítőként a szovjet külképviseletekkel való kapcsolatteremtésben, így közvetve üzleti-gazdasági tervei megvalósításában.⁶⁴

Gratz azon magyarországi politikai szereplők közé tartozott, akiknél a magyar–szovjet államközi viszony megítélésében a pragmatizmus háttérbe szorította az ideológiai premisszákat. A kötelező alapállás: a kommunista rendszer megengedhetetlensége, illetve a tanácsköztársaság elítélése, következésképpen a Szovjetunió belső berendezkedésének a tagadása, rá is érvényes volt. A nemzeti érdekeket figyelembe véve ugyanakkor higgadtan tekintett a nemzetközi-jogi és világgazdasági helyzetét fokozatosan konszolidáló szovjet államra, amely mellett egy külpolitikai alternatívákban gondolkodó, magát mértékadónak mondó politikus még az ellenforradalmi rendszer és a szovjet bolsevik rezsim belső ellentmondásainak a konstatálása ellenére sem mehetett el. Ő is, akárcsak Bethlen, Kánya vagy éppen Jungerth, képes volt distinkciót tenni a Szovjetunió, mint európai hatalom, és a szovjet típusú rendszer, mint belpolitikai berendezkedési minta között. Ez kétségtelenül tükröződött a magyar–szovjet diplomáciai és gazdasági kapcsolatok kiépítésének a szükségességéről később is gyakorta hangoztatott álláspontján.⁶⁵

Nem lehet közömbös végül annak a kiinduló kérdésnek a megválaszolása sem, hogy volt-e esélye a moszkvai követi tisztség betöltésére. Véleményünk szerint elsősorban üzleti megfontolások vezették, a nevével fémjelezhető szov-

62 M. M. Litvinov A. M. Petrovszkij revali szovjet követnek, 1926. máj. 29. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 946. l. 1.

63 *Gratz Gusztáv*: Bevezetés. In: *A bolsevizmus Magyarországon*. Szerk. Gratz Gusztáv. Bp. 1921. 1–34.

64 Ld. a 8. sz. dokumentumot.

65 A szovjet–magyar államközi viszonytal kapcsolatos vita az egyezmények ratifikációjának meghí-
úsulása után többször is előkerült a hazai sajtóban. Ez a vita egy 1926 nyarán kirobbant polémia
során élesedett ki a legszembetűnőbben, melyben a korabeli politikai paletta szinte minden

jet–magyar vegyes kereskedelmi társaság berkein belül saját cégét (a *Vasút-felszerelési Rt.-t*), és azokat a bankokat, amelyek igazgatótanácsában, vagy felügyelőbizottságában különféle bizalmi pozíciókat foglalt el, szeretne volna kedvező helyzetbe hozni. Ehhez kívánt magának politikai támogatást szerezni, akár Bethlen segítségével, akár a bécsi szovjet követek hathatós közbenjárása révén. Megkockáztatnánk azt is, hogy a szovjet–magyar gazdasági és diplomáciai összeköttetés megteremtésében játszott érdemeire támaszkodva hosszabb távú, nem gazdasági célok is lebegtek a szemei előtt. Egy általa megszerzett, exponált tisztség, mint amelyet a moszkvai magyar követség irányítása jelenthetett volna, alkalmasnak tűnt arra, hogy előkészítse a politikai életbe való visszatérését.

Dokumentumok⁶⁶

1.

Részlet V. H. Ausszem bécsi szovjet követ politikai naplójából a Gratz Gusztávval történt első találkozásjáról
Bécs, 1924. június 4.

Kivonat a Szovjetunió ausztriai követének 3. sz. naplójából

Május 30.

Ma nálunk reggelizett Gratz, volt magyar külügyminiszter és bécsi követ, illetve Münz, a vele való megismerkedésben közvetítő újságíró.⁶⁷ Gratzcal körülbelül két órán át kettesben beszélgettünk Magyarország külpolitikájáról. Azt mondta, hogy Magyarországnak nem lehet egyszerre mind a négy szomszédjával – amikor ő volt a külügyminiszter,⁶⁸ még Ausztria is ideszámított – barátságtalan

résztevője megszólalt, kezdve a szociáldemokratáktól a keresztény pártok exponensein keresztül a mérsékelt konzervatív gondolkodókig és legitimistákig bezárólag. A vita kiobbantója Bethlen István miniszterelnök volt, aki a Pesti Napló és a Magyarország tudósítójának adott júl. 27-i interjújában felvetette annak lehetőségét, hogy a magyar kormány kereskedelmi egyezményt kössön a Szovjetunióval. Gratz a Szovjetunió és Magyarország közti diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett politikai és gazdasági érveket egyaránt felhozott. Erre ld. *Dr. Gustav Gratz: Die Beziehungen zu Russland*. Pester Lloyd 1926. aug. 15. 1–2.; *Uő: Oroszország és Magyarország*. Pesti Napló 1926. aug. 22. 15.

66 A mellékletben hét orosz levéltári iratot s egy, eddig publikálatlan magyar dokumentumot közlünk. A dokumentumoknál a közismert nevekhez (pl. Bethlen István, G. V. Csicserin, M. M. Litvinov, J. V. Sztálin) nem fűztünk jegyzetet. A dokumentumok címeinél egyes tisztviselők teljes nevét (pl. Avanyeszov, Vulfson, V. H. Ausszem) nem sikerült felkutatnunk.

67 Sigmund Münz: a Neue Freie Presse újságírója.

68 1921. jan. 17–1921. ápr. 12. között, a Teleki-kormány alatt. Gratz legitimista meggyőződése miatt maga lépett ki a kormányból az első királypucss után, de a minisztérium rendelkezési állományában tartotta.

viszonyt ápolnia. Mivel Romániával nem tud megállapodásra jutni, csak Csehországgal és Jugoszláviával próbálkozhat. Régóta ismert, hogy ő az előbbivel való megegyezés harcosa. Ami az utóbbit illeti, elismerte, hogy minisztersége alatt és után megpróbált megegyezni vele, de nem talált megértésre, pedig kész volt deklarálni Magyarország érdektelenségét Horvátország kapcsán. Most úgy véli, hogy erre kedvezőek a feltételek a Kisantanton belüli kapcsolatok meggyengülésével, illetve Olaszország befolyásának növekedésével, és egyúttal Franciaország befolyásának csökkenésével összefüggésben. A jugoszláv aktivitás a továbbiakban csak a Balkánon fog megnyilvánulni, főként Bulgáriával szemben. Bár olyan térképeket adnak ki, amelyeken Csehország etnográfiailag egészen Budapestig terjed, mégsem gondolja azt, hogy be akarna hatolni Magyarországra, és nem tartja valószínűnek a két állam közti összeütközést sem.

Mellékesen elmondva kételyeimet és óvatosságot a különös optimizmussal szemben, nem osztottam ezt a véleményt. Sikert kívánva neki kifejeztem meggyőződésemet, hogy az állandóan változó helyzet miatt ez a két ország kénytelen lesz megegyezést keresni velünk is. Kifejezett románellenes érzülete megkönnyítette, hogy rámutatva érdekeink párhuzamosságára ebben a kérdésben, áttérjek az országaink közötti kapcsolatok felújításának problémájára. Azt válaszolta, hogy már régóta harcosa ennek, de háromfajta akadállyal kerül szembe. Az első belpolitikai jellegű, bár ez az utóbbi időben kezdi elveszteni az élet, mivel a kormány erősebbnek, stabilabbnak érzi magát. Lehetségesnek tartja azt is, hogy széles körű amnesztiára, és egyéb könnyítésekre kerüljön sor. Felvilágosítottam arról, hogy mivel foglalkoznak nálunk a magyar emigránsok, s nagyon meg volt elégedve, amikor arról biztosítottam, hogy kizárólag irodalmi propagandamunkával, és semmi közük nincs az államélethez. Viccesen megkérdeztem, igaz-e, hogy Budapesten attól félnek, hogy Kun Bélát küldjük oda követi minőségben? Biztosítottam, hogy olyan embert fogunk küldeni, akinek semmi köze a magyar belügyekhez.

Szerinte a külső akadályok abban rejlenek, hogy ha Magyarország a szomszédai előtt újítaná fel a kapcsolatait velünk, azzal Prága, Belgrád és Bukarest haragját váltaná ki. Az volt az ellenvetésem erre, hogy ezt könnyű lesz kivédeni azzal, hogy amíg ezeknek a szomszédoknak el kell ismerniük a Szovjetuniót, addig Magyarország esetében csak a diplomáciai kapcsolatok felújításáról van szó, a tartalmát tekintve lényegesen kisebb aktusról. A szovjethatalmat Bresztben elismerték, s ennek értelmében tárgyalt Németország Rapallóban, s Ausztria is ez év februárjában. Úgy tűnik, hogy ez az érv nagyon megtetszett neki, legalábbis félig megismételte magában, úgy, mintha először hallotta volna, majd végigkérdezte az összes dátumot, amikor a nagyhatalmak és kisállamok elismerték a Szovjetuniót vagy felújították vele a kapcsolataikat.⁶⁹

69 Valójában Magyarországnak a trianoni békeszerződés értelmében le kellett mondania az összes olyan nemzetközi egyezmény érvényességéről, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia tagállamként kötött. 1918. nov. 13-án az OSZFSZK Központi Végrehajtó Bizottsága határozatot ho-

A harmadik akadályt abban látja, hogy Magyarország csak nagyon gyengén érdekelt a velünk való kereskedelmi kapcsolatok terén. Ezt megpróbáltam cáfolni, és felsoroltam a kölcsönös export és import összes kategóriáját, amelyeket buzgón megismételt. Emellett kiemelte a vasúti szerelvények javítását, amivel Magyarország Romániában és Jugoszláviában foglalkozik. A lepel hamar lehullt. Gratz ugyanis egy vagonszerelő gyár részvényese, és az igazgatóját Davidovichhoz szeretné küldeni, akit én figyelmeztettem erre. Nem kellett meggyőzni őt arról, hogy diplomáciai kapcsolatok nélkül szó sem lehet kereskedelmi ügyekről az említett nagyságrendben, mivel nagy megértést tanúsított a teljes kérdésfelvetés iránt. Azzal fejezte be, hogy ha hozzájárulok, hogy beszámoljon a beszélgetésünkről Bethlennek, akivel a politikai nézeteikben lévő különbségek ellenére nagyon jó a viszonya, akkor kedden beszélni fog velem, és a jövő hét második felében visszajön a válasszal. Abban az esetben, ha ott rögtön nem hoznak döntést, akkor értesít levélben vagy táviratban, és Budapesten marad, de reméli, hogy Húsvét után pozitív választ fog hozni. A beszélgetés Bethlent érintő részében kicsit gyanúsnak tűnt az a hevesség, amellyel cáfolta azokat a híreszteléseket, melyek szerint utóbbi hajlik a megegyezésre Romániával. Igaz, Bethlen erdélyi származású, ahol ipari érdekeltiségek vannak, de ez inkább éppen ellenkező értelemben hat a politikai nézeteire.

Június 3.

Itt járt Gratz titkára, s közölte, hogy Gratz holnap érkezik. Kérte, hogy jelöljem meg az időpontot, amikor fogadni tudom.

Június 4.

Ma reggel nálam járt Gratz, aki épp akkor tért vissza Budapestről, ahol beszélt Bethlennel. Szerinte Bethlen teljes mértékben osztja abbéli kívánságunkat, hogy felújítsuk a diplomáciai kapcsolatokat. Szeretne hamar hozzáfogni ennek előkészítéséhez, és reméli, hogy egy hét, maximum két hét alatt lezárhatja az egész ügyet. Csak be kell biztosítania magát az ellenzékkel szemben. Bethlen kérte, hogy adja át a hódolatát, és ha szükség lesz még nem hivatalos megbeszélésekre, akkor ugyanazt az utat válasszuk, vagyis Gratzon keresztül.
[...]

Bécs, 1924. június 4.

V. Auszsem

Hiteles: 1924. június 13.

Gépelt másodpéldány.

AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 121–124.

zott a breszt-litovszki béke hatálytalanításáról. A szovjet–orosz kormány azonban nem sokkal később egy olyan értelmű határozatot is elfogadott, mely szerint elismeri azokat az államokat, amelyek korábban az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezték.

2.

G. V. Csicserin szovjet külügyi népbiztos levele
V. H. Ausszem bécsi szovjet követnek a Gratzcal folytatott
megbeszélések során követett álláspontról
Moszkva, 1924. június 13.

Titkos

2. sz.

1924. június 13.

Ausszem elvtársnak

Tisztelt Elvtárs!

A repülőgép hamarosan indul, de ahogy ez lenni szokott, nem volt időm át-
tanulmányozni a Gratzcal folytatott megbeszéléseiről szóló jelentést, és elgon-
dolkodni ezen a kérdésen. Ezt majd még fel kell vetni a döntéshozó testületek
előtt is. Tekintsünk úgy a Gratzcal folytatott megbeszéléseire, mint puhatolózás-
ra. Természetesen ezek a megbeszélések nem károsak, sőt, az sem káros, ha be-
szélni fognak róluk. Persze semmire se kötelezze el magát, és ne úgy beszéljen,
mint a Szovjetunió hivatalos képviselője. Nem árt tudnunk, hogy mit mond Ön-
nek Gratz. Hallgassa meg, kérdezze ki, és közölje velem az elhangzottakat. Mi-
helyst a helyzet teljesen világos lesz számunkra, fel fogjuk vetni a kérdést a dön-
téshozó testületek előtt.

Elvtársi üdvözléssel:

Csicserin

Gépelt másodpéldány.

AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 120.

3.

Ismeretlen eredetű szovjet külügyi feljegyzés Gratz Gusztávról
Moszkva, 1924. június 13.

Gratz Gusztáv, 1924. június 13.

Budapestről származó értesülések szerint dr. Gratz Gusztáv volt magyar
külügyminiszter tanulmányútra készül Oroszországba. Kapcsolatba lépett a ma-
gyar gyáripárosok szövetségével abból a célból, hogy elnyerje támogatásukat.
Több cikk publikálása után a kormány jelölte a Szovjet-Oroszországgal folyta-
tandó tárgyalásokra küldött bizottságba. Később őt fogják kinevezni moszkvai
magyar követté.

Ezzel kapcsolatban a forrás nem tartja érdektelennek megjegyezni, hogy
Gratz Gusztávot a bolsevikok esküdt ellenségének tartják. Eredeti foglalkozása

újságíró, annak idején a budapesti külügyminisztérium orgánumának, az „Időnek” volt a szerkesztője,⁷⁰ jelenleg pedig vezércikkeket ír az „Új Szabad Sajtóban” (Neue Freie Presse).⁷¹ A világháború idején kezdte diplomáciai pályafutását. Az osztrák külügyminisztérium munkatársaként vett részt a breszt-litovszki béketárgyalásokon, amelyekről alapvetően bolsevikellenes színezetű visszaemlékezését ki is adta. A magyar ellenforradalom után külügyminiszter volt, szoros kapcsolatot tartott a magyar és orosz monarchistákkal. Tevékeny szerepet játszott a Habsburg királyi puccsban, amiért Horthy menesztette. Egy nagy terjedelmű könyvet írt a „magyar bolsevizmusról”, ami tele van a magyar kommunistákkal kapcsolatos piszkos hazugságokkal, történeti ferdtételekkel, és az orosz kommunistákkal szembeni éles kirohanásokkal.⁷²

Bécsi magyar követi megbízatása idején a „Munkás Újság” felfedte, mint a kémszervezet vezetőjét, ottani tevékenysége során nagyszámú magyar kommunistát vitettek vissza titokban Magyarországra. Egyes feltételezések szerint ellenforradalmi körök megbízásából kíván Oroszországba utazni, s útját ellenforradalmi célokra szeretné felhasználni. Mindenesetre világos, hogy ha Oroszországban nem is tud majd kémkedéssel foglalkozni, nem fogja elszalasztani az alkalmat, hogy néhány mérgező cikket közölhessen a szovjetellenes sajtóban. Kormány- és gazdasági körökben gyűlölik, mert legitimistának és nagy karrieristának tartják.

Hiteles: [aláírás nélkül]

1924. június 13.

Gépelte másodpéldány.

AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 944. l. 1.

70 Ez téves információ. A külügyminisztérium félhivatalos orgánumának a Pester Lloyd számított, amelynek Gratz 1896–1902 között volt parlamenti és politikai tudósítóként belső munkatársa. 1902-től lett a Die Zeit c. bécsi lap budapesti tudósítója.

71 Gratz 1906-tól a Neue Freie Presse budapesti tudósítója volt.

72 Itt feltehetőleg A bolsevizmus Magyarországon c., általa szerkesztett kötetéről van szó.

4.

Kun Béla, az OK(b)P KB tagjának levele G. V. Csicserin szovjet
külügyi népbiztoshoz Gratz Gusztávról
Moszkva, 1924. június 17.

Sürgős

Szigorúan titkos

Csicserin elvtársnak

Másolat Zinovjev és Sztálin elvtársaknak

Az OK(b)P KB PB-hez június 15-én eljuttatott álláspontja kapcsán, amelynek másolatát ma kaptam meg, szükségesnek tartom a következőket közölni. A diplomáciai kapcsolat felvétele a magyar kormánnyal véleményem szerint feltétlenül szükséges, lehetőség szerint minél hamarabb. Ami a tárgyalások helyszínét illeti, szerintem a leghelyesebb az lenne, ha azok Bécsben folynának. Gratz Gusztáv személyével kapcsolatban arra emlékszem, hogy hosszú ideig a Gyár-
iparosok Országos Szövetségének volt az elnöke, annak a szervezetnek, amely most ragaszkodik a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok felvételéhez.⁷³ Elnöki posztjáról a volt Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumába ment, amelynek képviselőként részt vett a breszti tárgyalásokon.⁷⁴ A magyar burzsoázia legitimista-monarchista szárnyának egyik vezetője, így Horthy és közte közismert az érdekellentét (Gratz többször tiltakozott a fehérterror ellen). A magyar diplomácia más képviselői nála nem kevésbé reakciósak, így tehát semmilyen következménye nem lenne annak, ha a tárgyalások mégis Berlinben folynának.

Kun Béla

Moszkva, 1924. június 17.

Gépelte eredeti.

AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 941. l. 2.

⁷³ Valójában ügyvezető igazgatója 1911 v. 1912–1917 között.

⁷⁴ A közös külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályát vezette, s ilyen minőségében vett részt a breszt-litovszki tárgyalásokon.

5.

Részlet V. H. Ausszem bécsi szovjet követ politikai naplójából a Gratz Gusztávval folytatott harmadik megbeszéléséről
Bécs, 1924. június 18.

A Szovjetunió ausztriai követének 4. sz. naplója

1924. június 14.

A hét folyamán befejeztem a viziteket és viszontlátogatásokat. A cseh, a spanyol és a magyar⁷⁵ helyeslőleg válaszoltak a körlevelekre, ők maguk elsőként kezdtek beszélni az elismerésről és a kapcsolatok felújításáról. A legtöbb ideig a magyar foglalkozott a témával. Kiderült, hogy késlekedésüknek három oka van.

1. Félnek a Népszövetségtől a kölcsön sikere miatt, s a tárgyalásokat a kölcsön esélyeinek kiderítése utánra szeretnék halasztani. Mivel a mai napilapok alapján ítélve a kölcsön sorsa eldőlt, a jövő héten valamilyen lépés várható részükről.

2. Miközben gyötrődve törölgette a homlokát, körülbelül három alkalommal megismételte, hogy különösen izgatja az elismerés formája, de hozzátette, hogy osztja álláspontunkat az elismerés kérdésében. Ugyanakkor újságíró körökből olyan értesüléseket kaptam, melyek szerint a külügyminiszter Budapesten attól tart, hogy a hivatalos megkeresésre agitációval és sértő módon fogunk válaszolni. Ugyanazt az utat javasoltam neki, mint a görög esetében, tehát előre egyeztetett szövegű, s egyszerre aláírt jegyzékek cseréjét.

3. Félnek a propagandától és egyéb rosszindulatú cselekedetektől a misszióink, főleg a leendő kereskedelmi képviselőnk részéről. Meg is kérdezte, hogy nem küldünk-e mindjárt száz embert, s nem fogunk-e mindegyikük számára exterritoriális jogokat követelni. Megnyugtattam, s elmondtam, hogy az exterritoriális joggal rendelkezők száma eleinte nem lesz több öt vagy hat embernél, de természetesen igényt tartunk magának a hivatalnak az exterritorialitására.

Június 16.

Alighogy Gratz megérkezett Budapestről, eljött, és közölte, hogy a diplomáciai kapcsolatok felújításának kérdéséről helyeslőleg döntöttek, és szombaton Bethlen rendelkezett a minisztériumban, hogy küldjenek az itteni követnek felhatalmazást. Emellett átadta Bethlen kívánságát, hogy ezzel egyidejűleg kezdjünk tisztán kereskedelmi jellegű tárgyalásokat is. Ez segítene neki kivédeni főleg a szomszédos államok részéről várható támadásokat, mivel a kapcsolatok felújítását tisztán kereskedelmi érdekekre hivatkozva magyarázhatja. Gratz első-sorban egy vegyes kereskedelmi társaság tervét hozta fel. Mivel úgy véltem, hogy ennek a kívánságnak a kielégítése előnyösebb lenne számunkra, mint egy kereskedelmi pontokat tartalmazó egyezmény megkötése, bár erről még nincs szó, levittem Davidovics elvtárhoz. Utóbbi, miután előzetesen a szokásos dézsa hideg

⁷⁵ Masirevich Szilárd (1879–?), magyar diplomata. 1921–1925 között bécsi követ.

vízzel lehűtötte a kedélyeit, beleegyezett a társaság megalakítására vonatkozó kérdés előzetes, nem kötelező érvényű megvitatásába. Gratz távirón Budapest-ről ide fog hívni egy vagy két érdekelt kapitalistát, és szerdán elmegy velük Davidovicshoz.

Látva a magyarok pánikszerű félelmét a misszióink miatt, már felkészültem a gondolatra, és távirón üzeni akartam Csicserin elvtársnak, hogy meg kell ígérni nekik, hogy nem küldünk hozzájuk teljes összetételű követséget, hanem csak egy főkonzulátust és egy kereskedelmi ügynökséget. Ezt úgy, hogy a követ és kereskedelmi képviselő tisztségét egy személy együttesen töltsse be, mondjuk a megfelelő bécsi képviselőink részéről, ahogy ezt Japán és egy sor egzotikus állam teszi. Bár a Gratzcal folytatott beszélgetés alapján az a benyomásom keletkezett, hogy erre nem is lesz szükség.

Június 18.

Viszontlátogatást tett nálam a magyar és a cseh. Előbbi igazolta Gratz közléseit a neki küldendő felhatalmazásról, amelyekről csak magánúton értesült, de hivatalos papírt még nem kapott. Egyelőre nem ismeri a feltételeket, kivéve az exterritoriális joggal rendelkezők számának korlátozását, ami őket láthatólag szörnyen elriasztja. Megnyugtattam, mondván, túl szegény ország vagyunk ahhoz, hogy megengedhessük magunknak, hogy tízesével küldjünk oda embereket dologtalanul, hogy a hangulatos budapesti kávéházakban üldögéljenek, és az elragadó magyar lányoknak udvarolgassanak.

Bécs, 1924. június 18.

V. Ausszem

Gévelt másodpéldány.

AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 117–119.

6.

Masirevich Szilárd bécsi magyar követ levele
Kánya Kálmánnak, a külügyminiszter állandó helyettesének

Bécs, 1924. június 19.

Tisztelt Barátom!

Az Ausszemmel való tárgyalásokra vonatkozó leveledet köszönettel megkaptam. Rákövetkező nap felkeresett engem Gratz Guszti és azt mondta nekem, hogy tüzetesen informálni kíván engem azon megbeszélésekről, melyeket ő Bethlen gróf tudtával és megbízásából Ausszemmel folytatott.

Gratz teljesen tájékozva volt azon jelentésemről, melyet én annak idején a Levickijjal folytatott megbeszélésemről előterjesztettem. Gratz kérdezte tőlem,

vajon kaptam-e már instrukciókat ezen megbeszéléseknek Ausszettel való folytatására, mivel Bethlen általa nekem azt üzenté, hogy én leszek megbízva az oroszokkal való tárgyalások lefolytatásával. Minthogy továbbá Gratz azt is mondta, hogy ezt ugyancsak Bethlen megbízásából Ausszettel is közölni akarja, a nekem küldött leveled tartalmára való tekintettel, szükségesnek láttam Gratznak azon tanácsot adni, hogy várjon még az Ausszettel teendő közlésekkel, addig, míg bizonyos előkérdések Budapesten megoldást nyernek, és én tényleg megkapom a tárgyba vágó instrukciókat. Az az érzésem azonban, hogy Gratz ezt nem vette egészen komolyan, mert azt mondta nekem, hogy reája nézve ezen kérdésben az a mérvadó, amit neki a miniszterelnök mondott még a legutolsó napokban. Gratz továbbá tudomásomra hozta, hogy a következő napra már ide-rendelte vállalatának két emberét azon célból, hogy az itteni orosz kereskedelmi delegáció vezetőjével, Davidoviccsal összeköttetésbe hozza őket. Végül Gratz kijelentette, hogy kötelességének tartotta engemet minderről informálni, hogy egymás tevékenységéről tudjunk, és ne haladjunk dupla vágányon. Gratz lojális közléseit köszönettel vettem tudomásul.

Elbeszéléséből azt konstatáltam, hogy Ausszem neki körülbelül szóról szóra ugyanazt mondta mint nekem, talán azon eltéréssel, hogy Gratz szerint Ausszettel minduntalan kiérezhető volt azon tendencia, hogy a velünk való megegyezés legsürgősebben perfektuáltassék, míg én nem éppen mondhatnám, hogy Ausszettel ily túlságos sietséget tudtam volna észlelni. Ausszem látogatását tegnap vizonoztam, újabb mondanivalóm ezúttal nincsen. Szükségesnek tartottam, hogy Gratznak itteni tárgyalásait minden eshetőségre bejelentsem, ne-hogy az egyik kéz ne tudja, hogy mit tesz a másik. Legszívélyesebb üdvözetekkel maradok tisztelő híved:

Masirevich Szilárd

Gépelt eredeti.

MOL K 64, 10. cs., 1924/24. t., 405/1924. al. sz., 93. fol.

7.

Vulfszon a Szovjetunió bécsi kereskedelmi képviselője vezetőjének jelentése M. I. Frumkin külkereskedelmi népbiztos-helyettesnek Gratz Gusztáv javaslatáról egy szovjet–magyar vegyes kereskedelmi társaság megalakítására
Bécs, 1925. június 24.

184/e. sz.

Bécs, 1925. június 24.

Titkos

Személyesen M. I. Frumkin külkereskedelmi népbiztos-helyettesnek,
az orosz–magyar társaság létrehozásával kapcsolatban

Ahogy már telegrafáltam Önnek, a volt magyar külügyminiszter, dr. Gratz, személyesen hozzám fordult a javaslattal, hogy újítsuk fel a múlt évben félbeszakadt tárgyalásokat a Külkereskedelmi Népbiztossággal egy vegyes orosz–magyar társaság létrehozásáról. Gratz kijelentette, hogy a Bethlennel folytatott megbeszélése után jött el hozzám. Bethlen nem adja fel abbéli törekvését, hogy rendezze a Szovjetunióval a diplomáciai kapcsolatokat, és feltételezi, hogy a gazdasági közeledés és a gyáriparosok érdekeltsége mentén sikerül majd megtörnie egyes körök ellenállását a Szovjetunió teljes elismerésének kérdésében.

Rá kell mutatnom, hogy a tárgyalások részletei olyan benyomást keltenek bennem, hogy Bethlen is és Gratz is kevésbé érdekeltek a diplomáciai kapcsolatok felújításában. Abban reménykednek, hogy megrendeléseink révén könnyíthetnek a magyar ipar nehéz helyzetén, és ezzel megerősíthetik a jelenlegi kormány pozícióit. Javaslatára alapján a társaság egymillió amerikai dollár értékű tőkéjét a magyar csoport fogja befektetni. Nekünk átadják a részvények felét, amelyeket a társaság leendő bevételeiből fognak kifizetni. Gratz kijelentette, hogy garantálhatja képviselőnket a társaság budapesti részlegében (feltéve, ha nem magyar emigránsok lesznek, hanem szovjet állampolgárok).

Gratz még június végén szeretne választ kapni, mivel náluk július elsejétől kezdődik a szabadságolás ideje, s még a szabadságra való elindulása előtt szeretné megszervezni a magyar csoportot.

A Szovjetunió ausztriai kereskedelmi képviselője:

Vulfszon

Gépelt eredeti.

RGAE f. 413. op. 2. gy. 1991. l. 50.

8.

J. A. Berzin bécsi szovjet követ jelentése M. M. Litvinov szovjet
külügyi népbiztos-helyettesnek
a Gratz Gusztávval folytatott megbeszéléseiről
Bécs, 1925. szeptember 14.

5. sz.

Bécs, 1925. szeptember 14.

M. M. Litvinov elvtárs külügyi népbiztos-helyettesnek

Kedves Makszim Makszimovics!

Ma Gratz Gusztáv járt nálam. A magyar elvtársak segítségével érte el, hogy találkozzunk, de miután bejött hozzám, megpróbálta úgy beállítani a dolgot, mintha én hívtam volna meg valamilyen tárgyalásra. Kijelentettem, hogy itt valamiféle félreértésről lehet szó, semmilyen tárgyalást nem folytathatok, de tudom, hogy ő mind a mai napig nagy érdeklődést mutat az országaink közti diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése iránt, és ebben a témában korábban már folytatott megbeszéléseket elődeimmel, az utóbbi időben pedig a kereskedelmi képviselőnkkel, Vulfson elvtárral, ezért nagyon örülök annak, hogy megismerkedhetem vele. Kértem, tájékoztasson arról, hogy mi a magyar kormány álláspontja ebben a kérdésben.

Gratz elmesélte nekem a korábbi tárgyalások egész történetét, miközben magának tulajdonította a kezdeményező szerepét ebben az ügyben. Szerinte a magyar kormány hibázott, amikor ragaszkodott ahhoz, hogy a tárgyalásokból kizárják őt, és azokat Berlinben folytassák. Meg van győződve arról, hogy Auszsem elvtárral sikeresebben megtárgyalták volna ezt a dolgot, és hogy ő személyesen akkor keresztül tudta volna vinni az egyezmény ratifikációját. Részletesen kifejtette, hogy Bethlen gróf ingadozott ebben a kérdésben, de közben igyekezett tisztára mosni őt abban az értelemben, hogy tagadta az angol kormány kulisszák mögötti befolyását a magyar kormányra. Szerinte Bethlen mindenfajta hátsó gondolat nélkül ment bele a velünk való tárgyalásokba, és valóban arra törekedett, hogy aláírjuk az egyezményt, de annak aláírása után úgy döntött, hogy nem viszi a parlament elé, mivel ismerte annak hangulatát. Persze ezt tisztán olyan taktikai megfontolásokból tette, amelyek Magyarország belpolitikai helyzetéből fakadtak.

Rámutattam Gratznak, hogy magyarázata tele van ellentmondásokkal. Bethlen nagyon jól ismerte parlamentje hangulatát az egyezmény aláírása előtt is. Hacsak nem voltak más céljai ezzel, akkor miért egyezett bele az aláírásába? Aztán, Bethlen miért nem tett semmilyen erőfeszítést annak érdekében, hogy meggyőzze a parlamenti pártok vezetőit ebben a kérdésben? Hiszen közismert, hogy egy sor más kérdésben Bethlen ügyesen meggyőzi a parlamentet, és sikeresen bánik vele.

Gratz magyarázkodni kezdett, hogy a berlini egyezmény aláírásának pillanataig Bethlen valóban nem ismerte a parlament viszonyulását az orosz kérdéshez, mivel úgy döntött, hogy a tárgyalásokat teljes titokban fogja folytatni, sőt, még két nappal az egyezmény aláírása előtt kabinetjének több minisztere semmit sem tudott ezekről a tárgyalásokról. Amikor aláírták az egyezményt, Bethlen számára világossá vált, hogy a parlament nem fogja ratifikálni. Mivel ő nem annyira politikus, hanem inkább szűk parlamenti taktikus, úgy döntött, hogy nem száll harcba a parlamenttel, és sok más mellett nem teremt ezzel még egy konfliktust. Ezzel együtt Gratz mégiscsak elismerte, hogy az utóbbi időben Bethlen nem mutatott különösebb akaratot az egyezménynek a parlamenten való keresztülvitelére. Gratz szavai szerint Bethlen teljesen magával ragadhatta volna a parlamentet, ha ezt akarta volna. A mostani kivárási időszakkal kapcsolatban Gratz nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a külföldi nagyhatalmak nyomást fognak gyakorolni Bethlenre.

Kijelentettem, hogy a szavaiból ítélve ez az ügy teljesen reménytelen. Ha a magyar kormány nem fogja fel, hogy ő maga érdekelt abban, hogy felvegye velünk a kapcsolatokat, akkor láthatólag számunkra csak az marad, hogy várjunk, amíg megváltoztatja a nézetét.

Gratz megelégnék, és elkezdte bizonygatni, hogy a helyzet javult, és a velünk való megállapodás támogatóinak száma növekszik. Az *Andrássyval*,⁷⁶ *Apponyival*,⁷⁷ és más pártvezérekkel történt beszélgetései alapján megerősítheti, hogy a parlamentben most nem lenne erős ellenzéke ennek a kérdésnek, de valamit tenni kell azért, hogy a dolog kimozduljon a holtpontról.

Közöltem vele, hogy a korábbiakhoz hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonítunk a Magyarországgal való diplomáciai és kereskedelmi kapcsolataink felvételének, amellyel nincs, és láthatólag nem is lehet nagyobb nézeteltérésünk vagy konfliktusunk a nemzetközi politikában. A jó akarat és a kölcsönös érdekek helyes értelmezése mellett, Magyarország és országunk közt teljes mértékben baráti kapcsolatoknak kellene kialakulniuk, mivel a háború utáni időszakban Magyarországnak ugyanazon szomszédok igazságtalan cselekedeteitől kellett szenvednie, amelyeket mi is Oroszországgal szembeni igazságtalan cselekményekkel vádolunk. Természetesen butaság lenne katonai egyezményekről és hasonló tervekről beszélni, mindenesetre Magyarország számára ugyanúgy hasznos, hogy jó viszonya legyen velünk, mint ahogy nekünk is hasznos, ha jó a viszonyunk Magyarországgal. De az itt kialakult helyzetben az első lépést Ma-

76 Ifj. *Andrássy Gyula* (1860–1929), politikus. Az Alkotmánypárt alapítója és vezetője 1905–1910 között. Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere 1918. okt. 24–nov. 5. között. A két világháború közti nemzetgyűlésben a legitimista ellenzék egyik vezetője, a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt elnöke 1922–1926 között.

77 *Apponyi Albert* (1846–1933), politikus. 1905–1909 között a Függetlenségi Párt tagja. 1906-tól 1910-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1920-ban a magyar békedelegáció vezetője a versailles-i béketárgyalásokon. A két világháború között a párton kívüli legitimista ellenzék egyik vezetője.

gyarországnak kell megtennie. Magyarország elutasította az első egyezmény ratifikációját, ezért új javaslatokkal kellene előállnia.

Gratz sajnálattal kezdte bizonygatni, hogy teljes mértékben osztja ezt az álláspontot, és már a breszt-litovszki béke óta ezért dolgozik, de ezt sokan nem értik. Ahhoz, hogy őket meg lehessen győzni, a diplomáciai kapcsolatok felvételével együtt vagy legalább egy időben kereskedelmi egyezményt is kellene kötni, amely legalább a gazdasági előny látszatát biztosítaná Magyarországnak. Szerinte az első egyezményben a legnagyobb kedvezmény elvét olyan korlátozásokkal vettük körbe, hogy attól a magyar üzletemberek megijedtek. Ha ebben az irányban nem tehetünk nagyobb engedményeket, akkor valami mást kell kitalálni, például megegyezni egy orosz–magyar vegyes kereskedelmi társaság létrehozásában, vagy kisebb-nagyobb szerződéseket kötni valamilyen magyarországi megrendelésekre, és hasonlók.

Kijelenttem, hogy ha a magyar kormány megfelelő javaslatot tesz nekünk, nem fogjuk elutasítani a megtárgyalását, de szerintünk a kétoldalú kölcsönös elismerésnek és a diplomáciai kapcsolatok felvételének meg kell előznie a megrendelésekről szóló szerződések megkötését, vagy vegyes kereskedelmi társaságok megalapítását.

Gratz megígérte, hogy részletesen fog írni Bethlennek a velem zajlott beszélgetéséről. Elutazott Genf-be, ahonnan majd Amerikába kell utaznia a nemzetközi interparlamentáris társaság ügyeiben. Ugyanakkor Bethlennek küldendő levelében, úgymond elhatározta, hogy hozzáfűzi, hogy ha egyetért az új tárgyalásokkal, és szüksége lesz a szolgálataira, akkor lemond az amerikai útjáról.

A végén egy kényes kérdést tett fel: megmondhatja-e Bethlennek, hogy rajta keresztül kívánjuk folytatni a tárgyalásokat? Kibújtam egy ilyen nyilatkozat alól. Nem beszélhetek a kormányom nevében, mivel nem hatalmaztak fel erre, de feltételezem, hogy a kormány éppen azzal a személlyel fog tárgyalásokat folytatni, akinek a magyar kormány a megfelelő hivatalos mandátumot nyújtja erre. Ami a személyes véleményemet illeti, a mai érdekes személyes beszélgetésünkből ítélve, teljesen meg vagyok győződve afelől, hogy a jövőben kellemes lenne, ha Gratzcal folytathatnám a hivatalos tárgyalásokat.

Gratz láthatólag szintén úgy érzi, hogy a magyar elvtársak – valamiért eddig rajtuk keresztül érintkezett velünk – közvetítése teljesen felesleges, és azt kérdezte, hogy a jövőben közvetlenül hozzám fordulhat-e. Azt válaszoltam neki, hogy ez lenne a kapcsolattartás legjobb módja. Megígérte, hogy írni fog Genf-ből, amikor megkapja Bethlen válaszát.

Elvtársi üdvözlettel:

J. Berzin

Gépelte másodpéldány.

AVP RF f. 04. op. 11. p. 67. gy. 938. l. 7–10.

ATTILA SERES

A GREAT ENEMY OF BOLSHEVISM, A TRUE FRIEND OF THE SOVIET UNION: SOVIET DOCUMENTS ON GUSZTÁV GRATZ (1924–1925)

Several authors have already studied the career, economic activity and views of Gusztáv Gratz–Hungary’s well-known politician and expert in economy—in Hungary. There is a very important aspect in his political career, which is less known to the Hungarian historians as we cannot find any resources in the Hungarian archives regarding his relationship with the Soviet diplomats. Neither did he write about this aspect in his memoirs.

Secret negotiations took place between the Soviet Union and Hungary in Vienna, then in Berlin in 1924 in order to establish diplomatic relationship between the two states. It would have had a positive impact on the Hungarian foreign policy and economy as the Soviet Union did not recognize the Trianon treaty and thus the Hungarian goods could have been exported to the huge Soviet market. After the second restoration attempt of Carol IV Gratz was not allowed to take part in the political life of Hungary, therefore economy became his main concern. As the relationship between the Soviet Union and Hungary was getting better, he suggested to the Soviet diplomats in Vienna that they should support the establishing of a mixed Soviet–Hungarian trade society. This way he could represent the interest of his own trade companies.

Moscow did not want to develop the Soviet–Hungarian economic relationship unless Hungary recognizes the Soviet government. In Berlin, in September 1924 the representatives of the Soviet Union and Hungary signed the agreement on regulation of their diplomatical relationship. This agreement was not ratified by the Hungarian parliament, therefore Moscow rejected Gratz’s suggestion. Gratz is considered one of the main Hungarian ideologists of anticommunist fight, however he supported the official regulation of the Soviet–Hungarian relationship.